

5180.

ПЕРЕД ДОСЬВІТОМ.

Драма в чотирох відслонах

Стефана Вакано.

З німецького переклав

Іван Верхратський.

ЦІНА ПРИМРНИКА : КОРОНА.

У ЛЬВОВІ, 1901.

З ПЕЧАТНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
під управою К. Беднарського.

06

ПЕРЕД ДОСЬВІТОМ.

Драма в чотирох відслонах

Стефана Вакано.

З німецького переклав

Іван Верхратский.

ЦІНА ПРИМІРНИКА : КОРОНА.

У ЛЬВОВІ, 1901.

З ПЕЧАТНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
під управою К. Беднарського.

1,60р

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 9405 I

Д І Я Ч І.

Елмер Гуньор де Варанно.

Беля } його сини.
Гейжа }

Янош його сестрінок.

Ільона де Сульовска.

Др. Менцель, лікар, Німець.

Блязель, конюх, Німець.

Йончі, перший гайдук.

Стефан Мата

Петро } Стефанові сини
Василь, рихтар }

Марця, жена Василева

Ганця } доньки Василя і Марці
Павля }

Адам

Микула

Микулин отець

Юрко

Федор

Люба, Петрова заручена

Габа

Жінка вчителя

Адамижа

Юрчижа

Микулижа

Мошко, корчмар.

Двоїра, його жена.

Гайдуки, селяне.

} селяне-Руснаки.

Дія веде ся від вечера 26. до полудня 27. липня 1831 р. в Замутіві,
верховинськїм селї Земплиньского комітату.

Пролів.

Стефан Вакано, автор отсеї драми, родив ся р. 1874 у Відни. По матери він походження славянського, по вітцю малярського. У Відни пробував він коротший час свого життя; перенісши ся до північної Німеччини, вскорі осів стало в Берліні, де, як сам виражає ся в листі писанім до мене, живучи в крузі першорядних німецьких писателів, найшов другу вітчину.

Стефан Вакано належить до школи натуралістичної; тому то в його писаню слідне змагане з'образати жите і природу, без огляду на похоть многих в публиці, що любують ся в примильній улудности і розкрашаню всего дуговими красками. Для вірного з'ображеня жита угорских Руснаків він сам подорожував по Угорщині і студював докладно жите і побит тамошніх Руснаків. На тій подорожи ми стріли ся і познайомили з собою в Межи-Лаборци при кінци серпня 1899 р. Оба ми студювали межи людом угорско-руским: Стефан Вакано для отсеї драми, котру тогді задумав написати, я-ж для цілей язикових, для рускої діялектольоїї.

Що до самої драми замічу, що вона вийшла в січни 1901 р. пн. „Der Tag. Drama in vier Aufzügen von Stefan Vacano. Berlin. W. 1901“. Наголовок „День“ дозволив я собі змінити на: „Перед досьвітом“.

Основу до своєї драми взяв автор з бурливого року 1831, коли то Поляки повстали против Росії. Саме в тім році вибухла страшна пошесть, котру заволокли з Азії російські полки, що на галицькій границі били ся з Поляками. Страшлива тотя зараза

через Галичину продерла ся і в Угорщину, де страшно лютувала*). Австрійське правительство поручило властям ужити по можности всіх способів охорони, щоб спинити лютоване і розширене хвори. Розтягнуто кордон: війском замкнено границю провінцій діткених заразою і порозсилано всюди до сел урядові приписи та вказаня, як належить поступати в той злоповістний час помору, щоб бороти ся з страшливим, безмилостним гостем, що докола сіяв смерть і тривогу. Такі приписи порозсилано також і в Земплинськїм комітаті. Саме лучилось в однім селі в Земплинщині, що приїхав був під той час син дідича, покінчивши університетські студії в Парижі (в драмі Бе ля, син Ел е м е р а Г у н ь о р а д е В а р а н н о). Коли Ел е м е р, впрочім мало образований угорський шляхтич, держить ся уперто давних поглядів свого стану і бачить в селянах лише темну робучу масу, котру удержує нароком в страшній темноті і нужді, його рідний син Бе ля, набравшись за границею ліберального духа, хоче притьмом переломити всі запори і всіх крепаків свого вітця нараз піднести, ублагороднити і по-рівну ущасливити. Кілька день по його приїзді прислано з комітату урядове письмо з указами, як радити против пошести, що подекуди вже і у Земплинщині почала брати жертви. Бе ля, по одержаню дозволу від вітця, кинув ся з молодецьким запалом до виконаня запорядів поручених комітатским урядом. Та показало ся, що у него було щире, благородне серце, та не було снаги до переведеня задуманого діла. Що-ж помогла його щирість і жертвенність, коли він житє знав лише з книжок, по теорії, але важкої дійсности, змаганя в житю він, яко дуже молодий чоловік, і не вспів пізнати гаразд. Він промовляє до селян дуже сердечно, але академічною бесідою, котрої вони або зовсім не розуміють, або розуміють по свойому. Саме в час вибуху пошести він заручив ся був з Г л ь о н о ю, вихованкою свого вітця, і щасливий своєю любовію, хотів би всіх пригорнути до свого серця. Але всі його запоряди селяни приймають з недовірем і дуже нерадо. Не хочуть покидати своїх темних, тухлявих хиж та перенестись до нових, хорошо збудованих домів, а порошок, котрим посипувано для відраженя стежки коло хиж, уважають за отрую. Коли-ж Бе ля звелїв вивезти доброї по-

---

*) Здає ся, згадують про той страшний час в пісні співаній коло Чирча:
 Буде мір, буде мір, будут хўонці мерти,
 Будут ся дівчата по ялічках дерти!

живи і горівки та роздати селянам безплатно, вони дякують на разі за гостину, та небавом їх вдячність переміняє ся в сліпу затеклість і ненависть, коли послі гостини нараз кількох, що гостили ся, помирають нагло на холеру. Тоді то всі думають, що їх затроєно їдою по приказу паньства. На чолі ворохобників стає Петро, колишній гайдук в паньскім каштелю, а відтак, по наглій смерті його брата рихтаря Василя, обраний громадою за рихтаря. Петро побіч Гуньора і Белі, то третє головне лице в драмі. Ще як був гайдуком в каштелю, звірський Гуньор виштовхав його око острогами, коли будив його копаючи ногами, як гайдук заснав на помостині в замку. Потім Гуньор знаслював милу Петрову, коли раз коза, яку вона пасла, забігла на паньске поле. Так Петро мав доволі причини ненавидіти пана. Саме в той день, коли мали йти оповіди Петра і його милої Люби в церкві, церков з поводу пошести зачинено, а також повинимано серця із дзвонів церковних і заборонено зовсім дзвонити, щоби частим дзвоненєм під час помору не трівожити людей. Всі ті запоряди приняла темна прощава яко незбиті докази, що паньство хоче до ноги витроїти хлопів. То-ж узброївши ся в сокири і коси іде п'яна юрба грабувати каштель і помстити ся на панах. Перед тим іше турбує корчмаря Жиди і лікаря Німця, а потім нападає на каштель, де всі гайдуки переходять на сторону хлопів. Гуньор хоче стріляти на юрбу, але Беля не допускає до того. Вірячи в силу своєї чистої любови, він сам без оружя іде тихомирить п'яних селян. Але ледве що вийшов з каштелю, п'яна купа кинула ся на него і вбила на місці, не давши навіть сердечному молодцеві отворити уст. Убивши свого добродія юрба кидає ся на каштель, здобуває його, вяже Гуньора і знущає ся над ним. Один лише конюх Блязель, Німець, остав вірний панови. Його також селяне вяжуть, та за приказом Петра пускають вільно. Блязель увільнений ніби пристає до селян і коли вони вже добре розгосподаровали ся в каштелю, показує їм паньську пивницю, де богато найлучшого вина. П'яна юрба, селяне, жінки і діти поперли туди. До пивниці зійшов і рихтар Петро, лишаючи в каштелю самого Гуньора звязаного, котрого передше був прислював випити „медицину“, яку по приказу Белі безплатно давано людям, думаючи нею отроїти пана. Тим часом Блязльови удало ся заперти залізні двері пивниці і засунути поперед них поперечні заліза, так що всі ворохобники зістали заперті. Тим чином Блязель спас Гуньора, котрий чим скорше зажадав помочи війська, що привернуло порядок.

Яко побічні особи виступають в драмі: Ільона, вихованка Гуньора а наречена нещасного Белі, характер тихий, лагідний, віддана цілою душею Белі і його засадам; Жан, свояк Гуньора, що пропупав у Парижі масток і жиє в каштелю Гуньора, пристаркуватий вітрогон, малодух; доктор Менцель, лікар, Німець, що хоть чужинець, бистрим оком глядячи пізнає нещасні а і для самих панів некорисні, ба навіть небезпечні обстанови темноти і нужди, якими давлений руский люд на Угорщині; сьвященник, один із таких, яких по части виробили сумні культурні і політичні обстанови Угорщини; хитрий Мойше, корчмар і його жінка Двойра; Стефан, образ смирного, тихого, терпеливого Руснака; Марця, жона рихтаря Василя, не без додатних черт характера (приміром її вдячність для Мошка), але так як і всі вони, темна і забобонна; розжалена тим, що її чоловіка, помершого на холеру, по запоряду Белі мерщій погребано без звичайного похоронного обряду, та подразнена і оскорблена в своїм почутю людської гідности (по приказу звіврського Гуньора гайдук поручає їй власними грудьми виплекати щеня подохлої панської хортиці) стає дійсно лютою язєю поострияючи селян до різні й рабунку; Адам, хлопик темний-претемний, як і всі інші селяне забобонний, а сьмішно зарозумілий на свою бистроумність; Блязель, панський конюх, Німець, вірний слуга свого пана, і інші.

Проведене поодиноких характерів у драмі зовсім вірне; бесіда поєдинча і проста, однакож глибоко проймаюча. Трагізм Белі, Гуньора і Ільони порушує до глибини. Беля, той добродій люду, той благородний мритель, котрий би всіх хотів бачити рівно щасливими, бо „любов рівняє нас“ — той сам Беля падає під ударами тих, котрих хотів ущасливити. Нещасна смерть Белі приносить важку печаль його нареченій Ільоні, котра „втеряла цілий сьвіт“, і його батькови Елемерови Гуньорови, котрий, правда, не без провини, але все-ж таки батько! Але не досить того великого нещастя. Як і слід, не доказано того в драмі, але дорозуміти ся не трудно. Селян, убійників і грабівників, тих темних, зворохоблених нуждарів, где також важка недоля, важка кара. А всему тому винувата страшенна власть тьми!

Драма Стефана Вакано най буде осторогою і тим, що не хочуть бачити небезпеки в кромішній тьмі і крайній нужді люду, як і тим мрителям, хоть би так як і Беля благородним, що нераз медосьвідченою молодечею рукою беруть ся до наглої направи

супільности, часто на шкоду і погибель і самим собі і тим, котрим хочуть помочи.

Випадає мені на послідку ще сказати про язик перекладу. Для піднесеня забарвки ужито тут іменно в бесіді селян много місцевих виразів і зворотів угроруских Лемаків. Тільки місто „лем“ покладено загально у нас в письмі уживане лиш, лише, лишень, а то тим радше, що і Русини в східнопівнічній Угорщині, так звані „Липаки“, уживають тої частиці. Місто „ходиме, робиме, видиме, несеме“ скрізь ужито наших літературних форм: ходимо, робимо, видимо, несемо; місто „што“ покладено загально у нас уживане що (котре впрочім і у угорських Русинів подекуди стрічає ся); місто „бути, был, была, было“ скрізь ужито: бути, був, була, було; місто „счастя, здорова або здрава, волося“ — покладено переважно в Галичині уживані форми щ а с т е, здоровле, волосе. Все-ж таки язик перекладу досить близький місцевому говору угорських Лемаків, хоть — як згадано — в декотрих подробицях зроблено уступки в користь нашого літературного українсько-русского язика. Декотрі угрорускі вирази по-янено в примітках.

Ві Львові 24 марта 1901.

Іван Верхаратський.

ПЕРША ВІДСЛОНА.

В каштелю шляхтича Гуньора де Варанно. Велика, багато оздоблена їдальня саля, досить широка, не дуже довга, а принизка. На грубих, масивних каміних стінах висять старі зброї, криві турецькі шабляки з увяслами з дорогих каменів, копії з малими нестрими пропорціями, портрети угорських шляхтичів в строях народних, нестрих з золотими петлицями. Між портретами, що змальовані майже всі в позах, видно горді, гарні фізіономії, але подекуди й чудернацькі, настобурчені; понайбільше з великими вусами. Сталеві щити украшені гербами. Величезні чорні, шкірою обиті меблі, безгарні, масивні, присадкуваті. Скрізь розпростерті шкіри, особливо медвежі, а на них уставлені лобини диких звірів. Два здоровенні орли випхані мов у лету, і готур епячий на галузі. Довжезні роги угорських волів, а також величезні оленячі розсохи укріплені по стінах. Довгі скалкові або кансьлові ручниці, пістолети турецької роботи. На однім столі уставлено великий телескоп. При стіні осклена шафа зі збіркою ріжних люльок. Многораменні срібні світичі з масивними лойовими свічками. До кожного світича укріплені на тязмі щипці до утираня гнота. Стіни попросту обтінковані синявобіло. Поміст із грубих оструганих дощок, у стелі сволоки як у селянських хижках, лише помальовані бурожовто. В середині кімнати великий накритий стіл. Полумиски і тарелі, з котрих їдять, усі срібні, рівно як пугарі і збани. Побілена глиняна піч, обла, без дверцят у кімнаті, бо топлять в ній з надвору.

Гуньор, оказний шляхтич, літ з п'ятдесят, з набрясклим лишем і червоно підбіглими очима п'яниці. Волосє зчесанє на ліво без розділу, на пів довге, посивіле, звисає по лівій стороні чола на лице; борода зле виголена їжить ся щетинами; вуси чорні мов смола, вивіковані в дві довгі шпички. Чорнезні, корчисті брови. В цілій його істоті, мимо всеї шорехатости, пробиває ся певна просєгодушність. Дома носить Гуньор поєдинчу, чорну аттилу з петлицями і також петлицями украшені чорні штани, запушені в холяви чорнолякєрованих чобіт. Високі холяви вирізувані і облямовані золотими шнурками, з переду украшені золотою розетою. Носи чобіт дуже остро закінчені; дуже довгі, брязкучі срібні остроги припрубовані на зап'ятках. Докола шиї викладаний ковчір, по ньому овита зелена краватка з срібними торочками. Свічки горять. Знадвору чути дзвінки худоби, що вертає домів. Ільона сидить при столику і читає.

Г у н ь о р (*входить роздрознений до салі*). Де Беля? Хочу видіти той патент!

І л ь о н а. Він пішов глядати доктора, вуечку! Беля мусить з ним порадитись.

Г у н ь о р. Що він мішає ся до моїх справ? Той червоток книжний, а своїми французькими дурницями. Що мені той комітат... Він ще зовсім з глузду зібе темних хлопів своїми новими видумками! Приписи охоронні! І то тоді, коли ще всі здорові! Чейже можна пождати, аж вибухне пошесть. — Зараз бе осьма! Худобу вже женуть до стаєн. Чому не подають вечері? Що то за порядок? (*Прохожуєсь по салі звичаєм сангвінічних людей, короткими, скорими кроками, задержуючись при кождім довшім реченю*). Цигане вже на подвірю, а ми ще не при столі! Я довше не жду!

І л ь о н а. Ще чверть годинички, дорогий вуечку! Се-ж послідна більша вечеря, що матимемо в найближшій часі. Тому й тріває нині подовше.

Г у н ь о р. Що то значить?

І л ь о н а. Вуечку! значна скількість страв буде мусіла відпасти бо — як сказав др. Менцель — від тепер мусить у нас завести ся зовсім иньша дієта, бо страшлива пошесть усе наближає ся. В патенті річ також про дієту. От і не будемо вже їсти мельонів, ані овочів, ані огірків.

Г у н ь о р. Мабуть ти здуріла разом з доктором! Від їди ніхто ще не помер. Нехай голодує хлопство!

І л ь о н а. Також духове напружене і безсонні ночі шкодять.

Г у н ь о р. Так! То спати мені можна. Але їсти ні! Богу дякувати, що можу ще спати. Але без їди також не обійде ся. Їда не пошкодить. Що ти заєдно читаєш? Сама кажеш, що духове напружене шкодить.

Я н о ш (*пристаркуватий пустогон з притьмом удаваними французькими манерами*). А — — mon chéri! Cette chaleur. І то о осьмій вечером! О, що за страшний край отся Угорщина!

Г у н ь о р (*зиркає на него з погордою*).

І л ь о н а. Не бачив ти Белі, Янош?

Я н о ш. Non, ma belle amie.

Г у н ь о р. Книжки мутять тобі розум. Звідки знов у тебе ті нові книжки?

Ільона (*спустивши очі*). Беля дав їх мені!

Гуньор. Беля, а вжеж, і знов Беля! Цілу молодість марнує над тими шпарталами, а ти гадаєш іти в його сліди. Кілька день, як Беля дома, а тебе вже й не пізнати. А то скарана година! Наперед безмісне листуване — через п'ять років, поки був за границею — —

Ільона. Беля не винуватий. Ні! справді ні! Він не такий. Ти тому не вір! Та він стільки нового і хорошого бачив у Парижі — ах — коли-б ви знали!

Гуньор. Що тобі до того? Ти моя сестрінка і моя вихованка — маєш робити так, як я хочу, а не так як пан Беля.

Ільона (*зацитькуючи*). Але-ж вучку — —

Гуньор. Що там таке у тебе з Бельою?

Ільона. Ми-ж прецінь разом ховали ся з малечку.

Гуньор. Або я твій пац, або він!

Ільона (*заклопотана*). Вучку, не розумію тебе.

Гуньор. У тебе ні вітця, ні матери, Ільоно! Знаєш, що я маю дбати про твоє духове добро. Але ти мусиш бути слухняна, моя дитино. (*Поставним голосом*). Жінка, Ільонко, то пів чоловіка. Її призначене служити мужеви. Проте не треба тобі читати жадних книжок!

Ільона (*встає зітхаючи*). Ах, се лиш опис подорожи з образками, любий вучку! (*Зазираючи до книжки*) Amstelodami 1831... (*замикаючи її*). Ах, який то красний сей світ!

Гуньор (*що знов неспокоїно бігав по покою, зупиняє ся*) Amsteldami! Покажи сю птицю! Amsteldam... такого я ще не чував. Чи се те саме, що кіс?

Янош (*вибухає сьміхом*).

Ільона (*смирно*). Amstelodamum, се місто, Амстердам.

Гуньор. Так? місто? А коли місто, то що тобі до него? (*до Яноша*) Не сьмій ся так глупо! На що ти порадив мене післати Белю до Парижа? До чого то? на що вдалось? Ти винен, що все в моім домі пішло шкереберть! Так, мов би то він у нашій Угорщині не міг найти все, чого треба угорському шляхтичеви?

Янош. O mon dieu, o mon dieu!

Ільона. Все, все, любий вуйку, маємо в нашій благословеній, милій Угорщині. Лише одного не стає нам дуже, і то саме того, що найважнійше в світі — іменно образованя!

Гуньор. Чудово, дійсно чудово! До чого тобі образования? До чого Белі образования? Чи я образований? — Але я угорський шляхтич. Все пусте! Вічно сидівши над книжкою хіба захорієш. Угорський шляхтич у своїй державі, се мов би цісар, мов би Бог! А шляхтич в Угорщині, се одинок, що варте пошани.

Янош. О, mon chéri — Угорщина — Угорщина! Париж а Угорщина!

Гуньор. Стидай ся, Янош.

Янош. „Жан“, коли можу просити; твій гайдук зове ся Янош.

Тут дома прошу мене кликати „Жан“.

Гуньор (з погордою). Ти кокотню фризований! Вітцівське добро прогайнував ти в Парижі, а тепер вернувши банкрутом гордуєш угорською землею, що тобі дала все! Угорщина, се небо, Угорщина, се житє, Угорщина, се блаженство! Але ти дурний бик!

Ільона. Вуйку, але в Парижі тепер свобода! Там люд власною силою здобув собі людські права...! Свого короля прогнали!

Гуньор. Ну, от тобі й на!

Священик (входить з рабским усміхом на устах. Він поводиться в каштелю, як пес привичний до ударів, але все таки з певною мужескою гордостю, яка, відай, по його думці, належить ся його станови. Він кланяє ся привітно при вході на всі сторони). Добрий вечер паньству — я знов тут!

Янош (недбало). Bon soir!

Ільона. Добрий вечер, чесний отче!

Гуньор. Попуньо? В сам час приходите!

Священик (змішаний і стрівожений здвигав бровами гори). О, ласкавий пане, може вам не догодив в чім?

Гуньор. Слухайте, попе! Коли ви лучше не втовчете в глупі черепи хлопські про всемогучість дідича, то вас викину звідси, аби я так жив!

Священик. Дуже-б мені прикро було, коли-б я...

Гуньор. ...зістав викинений! Тото вірю! Бо так добре жерти, як у мене, не дістанете ніде. Але за те і від вас жадаю! Ви і учитель маєте заєдно толкувати прощаві, що ми шляхтичі Богом установлені над людом, котрий нам у всім має повинуватись. На те вас і наставлено, священиків і вчи-

телів. (до Ільони) А ти — геть з тими книжками! (одну шмарить гнівно об землю). Свобода! Париж! Революція! То найновіші новиноньки! (Янош сьміє ся). А ти хто такий, що сьмієш ся, коли я говорю?

Янош? Хто я? (удаючи дитинячий голос). „Jean, qui rit!“

Гуньор. Ти осел! (Янош сьміє ся ще дужше).

Ільона (піднесла тим часом кинену книжку, обтріпала її коронковою хустиною і поклала з пошаною на давнє місце). Токвілева „Демократія“, моя біблія!

Гуньор. Так, піднімай книжку, обтріпуй її старанно! Прокляті книжуги! Тут читайте! (вказує на портрети предків). То книжки, в котрих маєте читати що днини, ти і Беля! Двайцять девять предків аж до Арпада. Ті не морочили собі голов книжками. Але кривою шаблюкою той предок одному Туркови відтяв праву руку. Рука Турка була вже відрубана від кадовба, а ще замахнулася на Мадяра, заки впала долів. Такий то був Турок.

Ільона. Ах, вуйку, щось такого предсі я ніколи не вespію зроби.

Гуньор. Так, але коли-б вони читали книжки, то-б не завоювали Угорщини.

Ільона (заглаючи, мов би говорила до слабого). Ну, та Угорщину всеж таки ми завоювали, любий вуєчку!

Гуньор. Ти її завоювала! Ти завоювала! Ти жабо! Кого ти завоювала, могу догадати ся. І то ще найрозумнійше, що ти-б могла зробити. (Цигане на подвірю грають легковзвучну угорську любовну пісню. Гуньор часинку слухає з ознаками впадобаня). Но, а отсе там у вас у Парижі краще? Що? (Іде до вікна; саме починають Цигане грати пристраснійше, а Гуньор супровождає музику ритмічними рухами рук і всього тіла). Чу, гев-гев! Ти з твоїм басом, не реви так, ти горівкохлисте, ти сухорлявий шубравче! — — Йошка, де у тебе нині чує? Що ти за прімаш — Йошка! А! тепер ліпше! Йошка, зроби милость, вали в карк тоту товсту свиню при цимбалі — череваню ти нужденний, не витріщай так баяхувів, а ліпше рухай палочками — а ні то таки сам зйду до тебе — — чу, гев-гев!... Звільна — звільна. Але мої любі, то мусите знов грати поволи. Дурню — поволи —

полегки — зовсім полегки. Так, тепер добре — так! — яй!
як хороше! *(він близить ся знов до столика з картами).*

Св'ященик *(ошкіряючись бере карти в руки).* Може ласкавий пан зволять дальше грати?

Гуньор. Можемо...! Звідки ви обоє взяли тоту жадобу до науки?
Від мене предсі ні!

Св'ященик. Нові часи, ласкавий пане, нові часи!

Гуньор *(бере до рук дневник, що лежить біля нього).* Так, та що-ж вийде з тої новітні? Ага, тепер пригадую собі. Оттут читав я, що виходить із того. Тут, тут прописано. В нижній Угорщині хлоп навчив ся читати. І до чого вперше поквапив ся? Ото допустив ся фальшівництва! Се здобутки нового часу. *(Зриває ся нагло, звонить в роздрозненню. потому знов хапає за карти).*

Йончі *(гайдук входить; з переду і з тилу в него герб його пана. Всі гайдуки носять барви паньства яко відзнаку).*

Гуньор. Йончі! Вчителєви сільському сей час влупити двацять п'ять! *(роздає карти. Йончі відходять).*

Ільона. Але вуйку, за що?

Янош. Le roi s'amuse — —

Гуньор *(ударяючи о дневник).* Коли-б хлоп драбуга не вивчив ся був писати, був би не допустив ся фальшівництва. А хто винен, що навчив ся письма? Вчителі!

Гейжа *(десятилітній хлопець, жвавий, сильний і ємкий впадає наскоком вививаючи блискучою шаблею).* Тату, любий тату! фехтувати!

Гуньор. А, то ти батярику?

Гейжа. Ти мені прирік, любий тату, що будемо нині вечером фехтувати!

Гуньор. Так, але уперед мусиш здати передо мною лекцію, ти вертипороху! Щоб я дізнав ся, чи не забуваєш того, чого я тебе навчив!

Гейжа *(морщить чоло а лівую рукою підбочившись піднімає до гори праву, в котрій держить шаблю).*

Гуньор *(зводить погляд з карт на нього).* Дуже добре!

Гейжа. Маю тепер говорити?

Гуньор. Кажі!

Гейжа *(в тій самій позиції тупаючи правою ногою).* Я шляхтич угорський! *(Знову притупуючи).* Мені ніхто не має до

розказу, ні Бог, ні цісар! (*Зупиняє ся в тій поставі доти, доки Гуньор говорить*).

Гуньор. Слушно! — Ти будеш справдішній угорський шляхтич, такий, як має бути!

Ільона (*сумно*). То все, що він знає крім отченашу.

Гуньор. Стій Жан! то раз була заданка! — Ату ас!

Гейжа. Але тепер, любий тату, фехтувати! Незабаром сідаємо до столу.

Гуньор. Не дає спокою! Задавайте, поне!

Гейжа (*вручає йому другу шаблю*).

Гуньор. Но, тепер покажи, що вмієш!

Гейжа (*виконує кілька сильних, зручних ударів*).

Гуньор. Браво — се добре. Натирай.

Гейжа (*котрого удари Гуньор усї відбиває*). Любий тату! удари задавати вже вмію, тепер навчи мене відбиванки.

Гуньор. То зовсім непотрібне, ти маєш лише валити. Нехай ворог відбиває ся.

Блязель (*конюх, входить*). Великоможний пане, мені здає ся, хлопня знов краде в садї великоможного пана.

Гуньор. Так? Бери рушницю і застріли першого ліпшого, кого попадеш. Але швидко! (*Блязель відходить*). На того Блязля можу ще найбільше покладати.

Йончі (*в дверех указує ся з газетою в руці*). Великоможний пане, пошта прийшла.

Гуньор. Що нового прислано?

Йончі. Лише „Vereinigte Pest-Ofener Zeitung“ (*кладає газету біля Яноша і Гуньора на столі*).

Янош (*швидко хапає газету*). Цікавий я, як бють ся Поляки.

Гуньор (*до Йончі, що забирає ся йти*). Йончі, чи малі щенята заніс ти до села?

Йончі (*заклопотаний*). Заніс, великоможний пане! (*відходить*).

Гуньор. Попе, що мені здохла англійська сука... досада мені така... Тото звівря для мене значило більше ніж чоловік... На всю Угорщину я був перший шляхтич, що посідав правдиву англійську хортицю. Пятьсот золотих дав я за тоту преміовану суку і... звівря тото мене лучше розуміло, як власні діти. Так, попе, так! Але коли мені Бог зволить прожити в здоровлю, я засную товариство для хову англійських

хортів в Угорщині. Побачите! Угорський шляхтич не лінуєсь в ділі для вітчизни!

Ільона. Вуечку — а твої бідні хлопці голодують!...

Гуньор. Ті плодять ся самі.

Янош. Любчики! Поляки одержали побіду! (з одушевленєм) Поляки побідили! Vive la Pologne!

Гуньор (врадуваний). К чорту, де? Читай! най усі чують!

Сьвященик (впадає). Бог справедливий!

Ільона (заглядаючи до газети). Де то прописано, Янош? Де? справді? — ах!

Янош (читає голосно, перелітаючи стрічки). В лісі Ваверскім і коло Ігань побідили. Москалів побито, розпорошено, страшно поражене... льви варненські, найлучше військо царя, покидали оруже, здирали вірли з своїх чаків, щоби спасти ся утечею, або піддавали ся.

Гуньор. Вина! Най живе свобідна Польща! Наші польські брати най живуть! Так як суклятка Австрія нам Уграм видерла свободу, так тепер Росія хоче під'ярмити Польщу. Конець московській тиранії! Видите, вони не ждуть Метерніха! Самі собою рядять! Лицарські Поляки най живуть! Многая літа! Многая літа!

Сьвященик і Янош (припивають).

Янош (з окликом) Vive la Pologne!

Гуньор. Які там дальші новини?

Янош (читає). Про нову хоробу пишуть! Морбус, заволочений Москалями з Азії — лютує що раз гірше в Польщі! — Господи! Наш комітат Земплинський з міністеріяльного за-поряду з Відня буде замкнений полком Фрідріха Вільгельма —

Гуньор. Що — — Чому?

Ільона. Наш комітат?

Гуньор. Замкнений?

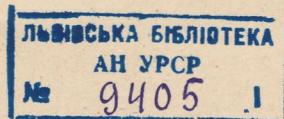
Янош. Так! — (читаючи даліше) а кордон потягнуть, щоби вбезпечити караптану від —

Гуньор. Від?

Сьвященик. Ну, від чого?

Ільона. Читай же, дядьку!

Янош (поблід). Від помору! — (Читає даліше). Морбус, у люду прозваний „чорною панею“, в Земплинськім комітаті коло

Чертіжного, переступив угорську землю! — Солярі заволокли слабість до нас із Галичини... *(відкладає газету на бік)*.

Що-ж ви на те?

Гльона. Морбус в нашій комітаті! Чи на те Беля — ? Страх подумати!

Гуньор. Що тут за страх! Най собі тягнуть кордон! Нам тим не журити ся!

Янош. Нам тим не журити ся? Морбус показав ся три милі відси!

Гуньор. Газетярська писанина! Все брехні! Чого не бачу, чого не можу діткнути ся, тому не вірю! Чорна пані нехай собі приходить! Хоть трохи буде відміна в нашій гористій пустині! Тут коло мого стола най собі сїдає, коли їй любо! Я не боюсь ніякої чорної пані, ані білої. Мене не хапали дрижаки навіть перед моєю власною панею!

Йончі *(з полумисками на таці)*. Подано вечерю.

Янош. A table — à table.

Священик. Раз слово до ладу.

Гуньор. А то гарно! Хто замовив собі полумисок гуляшу?

Гльона. Жан!

Гуньор. Що? Ти? Таж ти ненавидиш усе угорське!

Янош. Ах, гуляш їм лише, щоби живо піддержувати в собі тугу за Парижем.

Йончі *(оповіщує)*. Великоможний пане, вчитель дякує покїрно за одержану кару і просить унижено спитати великоможного пана, за що дістав двацять п'ять палиць?

Гуньор. За що?

Йончі. Ая, школярі питають його про се.

Гуньор. За що? Се скажу йому при найблизших двацять п'ятьох!

Йончі. Слухаю! Молодий пан і благородний пан доктор зволять уже йти.

Гльона. Предсі нарешті!

Беля *(входить, Др. Менцель за ним. Беля дістінгований молодий шляхтич літ з 27; горде, відважне лице, огнисті очи. Однакж в цілїм його поводженю сильно визначаєть щось наївне, майже дитиняче)*.

Гуньор. А, ти філантропе! Мабуть колись і ти протратиш свої добра на дарунки хлопам! Зробиш відай так, як той боже-

вільний граф Сеченій, що викинув шістьдесять тисяч золотих на заснуванє академії!

Беля (*блідий, роздрознений, силкує ся сказати щось*).

Гуньор. Що вам такого стало ся? Ви оба мов воскові фігури.

Беля. Що стало ся? Що стало ся, любий отче!

Менцель. Спокійно! Спокійно!

Беля. Любий отче, мусимо поговорити з тобою і то зараз. Прошу тебе, ходім до твого покою!

Гуньор. Чуєш! Одно тобі скажу — а в того зараз буде два — тепер мені не роби галасу! На все те буде час аж по їді. Видиш, у мене тепер важнійша справа.

Беля. Ні, отче, мусимо зараз говорити з тобою... Я... ти... мусиш почути страшливу річ!...

Ільона. Беля, що такого?

Янош. Але-ж любий кузене, Бога ради...

Гуньор. Нехай там і архангели деруть ся перед моїми дверми, а при вечері я не дам собі перешкаджати.

Беля (*хоче нагло зірвати ся*).

Менцель (*до Беля*). Вгамуйте ся, а то зіпсуєте все! Великоможний пане, знаєте — я двацять три літ лікарем... і... великоможний пане... мої побоюваня... годі вже затаювати довше! Ся страшенна „чорна пані“ появилась уже в селі Сокуті, пів милі звідси. Великоможний пане, мусимо тепер поперед усього зробити щось для ваших хлопів, бо вони наслідком своїх заниділих орґанізмів, через злі санітарні обстанови в селі безпосередно в великій небезпеці, а посередно і ми через них... ось і все, що ми мали сказати вам...

Янош (*жагнувшись*). Морбус в сусіднім селі!

Ільона. Беля — ! Боже — !

Гуньор (*грізно*). Сідати! (*всі чудують ся*). Хлопи най собі там роблять, що хочуть; тут у каштелю ніхто не сьміє мішати порядку! Розумієте? Сідати їсти!

Беля. Тату! Так, тату — чи я тебе добре? — — Тепер, коли чуєш, що смерть загощує до твого села!... Так, любий тату, сотні твоїх підданих пропадуть нехибно, коли ти... так, Бога ради, чи ти не знаєш сего?

Гуньор. Нехай сотні пропадають, ще лишить ся їх доволі.

Беля. Таточку!!

Ільона. Ні, ні, ні! Вуєчку — у тебе не таке жорстоке серце — се не може бути — —

Др. Менцель *(старає ся рухами втихомирити його)*.

Беля *(на силу старалочись задержати спокій)*. Любий таточку — *(тяжко дихаючи)*. Тут іде о жите людей вручених тобі Богом! Іде о жите людей, за котрих ти одвічатимеш перед Ним колись!

Гуньор. За мої діла я не довжен одвічати ні перед ким!

Беля. Говоріть ви, доктор! говоріть! Мені дальше годі!

Др. Менцель *(також уже в роздразненю)*. Великоможний пане, я також не люблю ваших хлопів. Я труджусь між ними двацять і три літ, а все таки я для них чужинець, „пан“, бо мешкаю в каштелю. Але задля нас самих треба подбати про охоронні способи, тоту prophylaxis, яку прописав хвальний Комітат для охорони хлопів. Мусимо...

Гуньор *(реве)*. Комітат шле те, що йому диктують у Відни. Австрійські лайдаки хочуть, щоби ми їм тут спинили заразу, щоб їм там у Відни спокійно прожити. Отже на збитки не хочу! *(гордо)*. Я належу до опозиції. Впрочім чув я, що морбус упрятує лише скиртавілих і звиділих! Добре так! Червиві нехай пропадають! Баста!

Др. Менцель. Великоможний пане — я двацять і три літ — — але — — *(уриває)*. Вже мені нічого більше казати. Та я остерігав великоможного пана! *(опускає сало)*.

Беля *(в розпуці, глибоко дихучи потирає нервово чоло)*.

Гуньор *(кричить за доктором)*. Ідіть к чорту! — — Чого хочете від мене?! Бог насилає чорну паню, а я маю спасати хлопів від смерти? Чи маю з Богом бороти ся?

Сьвященик *(боязливо, заглаючи)*. Зовсім слушно, великоможний пане! Я лише-б замітив, що — —

Гуньор. Геть, безличнику! І ти важиш ся сперечати зо мною?

Сьвященик *(поступаючи в зад)*. Я лишень всего найлучшого бажав для великоможного пана —

Гуньор. Ані слова! І вон! Знаю вашу добрість!

Сьвященик *(уже при дверех)*. Великоможний пане — я...

Гуньор *(реве)*. Вон! *(Сьвященик відходить)*.

Янош. О mon dieu, о mon dieu, que faire!? Коби то я був лишив ся в Парижи!

Гуньор і Беля *(стоять против себе. Тихо мов перед бурєю)*.

Беля *(з силуваням спокоем)*. Отож так тату! Ти покидаєш тепер твоїх підданих. Полишаєш їх без опіки, без помочи! тепер?!
 11

В час найстрашнійшої небезпеки! Ти! що живеш потом з їх чола! ти, що у всім твоїм житю не зробив для них нічого, хиба що *(кидає ті слова прямо йому в лице)* лупив їх зо шкіри!

Гуньор. Я — ? що...?

Беля. Ти, що для власної користи ціле своє жите запрягав сей бідний народ у ярмо панщини, силував до праці, а за те морив їх голодом і бив і нівечив гірш послідної твоєї худоби! А тепер їх...? Ах, Боже — — !

Гуньор. Ти...! Не будь ти моїм сином, я-б тебе сей час велів арештувати за головну зраду. Так говориш, мов би ти не вродив ся в шляхотськїм ложи! Чи в твоїх жилах нема й каплі шляхотської крови? Тьфу! Чи хочеш твій шляхотський герб помазати барвами брудної повії, що зове ся „ласка люду“? Я не знаю ніякого люду! На паньщині маю діло з скотом! „люду“ не знаю!

Беля. Наші хлопи то-ж люде, що мусять добути ся до сьвітла, до свободи. І добудуть ся!

Гуньор. Мій син! Моє дитя! Революціоніст? Як то може бути в моїм домі? То не моє вихованє! Янош! се в него по матери! Його мати кала за м'яке серце. За багато чутя родить революціоністів! Тьфу, Беля, тобі хилити голову, коли можеш бути паном! Для мене пріщава се муравище, котре можу затоптати ногою.

Беля. Середньовічна дич!

Гуньор. Апостол!

Беля. Ні! Але я прийшов з Парижа! А коли ти тут так дальше житимеш, тату, то вір, що прийде також і для нас тут днина, коли той люд доведений до розпуки серед своєї духової тьми вірве кайдани, щоб порухувати ся з нами! Остерігаю тебе, тату! Ти в кождім поодинокім хлопі голодом і неволею задавив і усмертив усяке почуте окремоности, личности! Твій хлоп ходить по сьвітї мов зв'їрюка з душею без виразу! Але кожда маса, любий тату, живе своїм житєм. Независимо від поодинокого! Гляди, щоби смертний грїх, котрого ти допустив ся, те систематичне оглуплюванє люду, страшно колись не пімстило ся.

Гуньор. Ти необачний юнаку, чи не розумієш ти того, що без него годї обійтись? Глупота люду, се-ж наш найлучший ка-

пітал. Ми-ж потребуємо дешевих робучих рук, бо ми рільники. Часи стають що раз гірші. Небавом трохи чи не самі ми терпітимем голод. Люд возре нас. — От що! А хлопські голови мусять остати дурними, коли хочемо, щоб їх руки працювали дешево. Хлопи не повинні знати, що діє ся в світі. Як-жеж инакше в моїй околиці маю означити ціни збіжа? Дурним — дурним — дурним мусить бути люд, инакше жаден дідич не проживе на світі. Глупота люду, се найсильніша підвалина нашої угорської держави!

Беля (*з обуренєм*). Азійські відносини!

Гуньор. Та тобі того не поняти. У тебе в жилах кров твое сентиментальної матери. Се також була така баламутна голова, як ти!

Беля. Тату, прошу Тебе —

Гуньор (*говорячи все дальше*). Тричи на тиждень давала на подвірю в каштелю хлопским дітям їсти і не могла налюбувати ся, як плямкали голодні хлопські роти. А тебе напоїла християнством — аж поти — тому ти став тепер слугою хлопів. Тьфу!

Беля (*зворушений про себе*). Мамочко!

Янош (*поговоривши з гайдуком Йончі*). Бога ради, лишіть уже раз ті громогласні бесіди. Страшлива пошесть наближаєсь, а ви...

Гуньор. Мене не чіпять ся хлопка хроба... я угорський шляхтич!

Беля. Які в тебе думки, таточку! Саме тепер бігла штафета до Уйгелі, щоб оповістити Комітат, що перед годиною вмер на морбус пан Ревіцкый із Мірника...

Гуньор (*напуджений*). То байка! Пан Ревіцкый із Мірника? То не можливе! То мій найліпший друг! Йончі, ти говорив з штафетою?

Йончі. Так, великоможний пане.

Гуньор. Ревіцкый помер? Вчора були ми разом на польованю. То не можливе.

Янош. О мон дієц, не казав я, смерть усім нам зазирає в очи.

Гуньор. Ревіцкый! Але він певно не помер на морбус! Морбус лишень у вашій уяві. То хлопка хроба, кажу вам! Ревіцкый! А до чорта! Я вам щось скажу. Я сам, розумієть ся, ані пальцем не кивну для тої брудної хлопні. Але, коли

ви всі того бажаєте так дуже, то я від біди тобі, Бельо, дам тепер волю: роби в моїм імені все, що вважаєш відповідним в тій разі, хочай оте хлопске гаде не заслугує того. — Страшно, так нагло вмерти! То предсі страшно! — І уділяю тобі дозволу тому, щоб ти сам основно вилічив ся з твоєї маячнї для хлопів. Пізнай хлопа таким, який він єсть, а не лише з книжок. А чуєте, жаден з вас нехай не йде на похорони! Я не бою ся. Але таки могла-б та хвороба бути за-разливою.

Бел я (*вдячний, урадуваний*). О мій таточку!

Гунь ор. Но-но! — Але остерігаю тебе — не надто панькай ся з хлопами. Наш хлоп не звик до того, щоб з ним поводитись мов з паном! Як правда те, що отсю аттилю носив іще твій дід, так правда й се, що хлопів треба держати остро, під канчуком. Дипльом шляхотский для них мов сяєне сьвятого. Як нараз подобрієш з ними, набирають сьмілости, а наколи мої хлопи раз наберуть сьмілости, то нехай нас усіх Бог боронить! Ревіцкый — Ревіцкый — — Ну, — та погодїть, до нас сюди не загостить чорна панї. Тут я її викурю! Де-ж моя люлька? (*відходить до побічного покою*).

Бел я. Ільоно!

Ільо на. Бельо!

Бел я. О мій Боже... (*прохожує там і назад сялячи радістю*).

Я — я можу їх спасти, можу спасти жите людей!

Ільо на. А видиш, Бельо, його серце лучше, ніж його слова. — А хоть иноді видаєть ся жорстоким — га, таточко старо-віцкый чоловік. Треба бути з ним терпеливим!

Бел я. Се правда. Але тепер у селї все мусить іти не так... не так! Я вже списав собі всі запоряди, яких ужити хочу для добра хлопів. Я принесу їм сьвітло, день, сонце!

Гунь ор (*вертає з запаленою люлькою на довгім чубуці і димить дуже сильно*). Жди до повні, то можеш їм іще дати й повний місяць, ти маячнику! (*димить дуже сильно*). А тепер нехай приходить чорна відьма! (*пихкає*). Нераз я отак викурював мою небіжку стару — земля їй пером! Димом із мовї люльки закурю вам на смерть і три чорні панї! фук! фук! (*усміхає ся. Завіса спадає*).

ДРУГА ВІДСЛОНА.

Хизка рихтаря Василя. Низкі двері ведуть через високий поріг до кімнати; погане, затхле, парне повітря вдаряє прихожого, мухи вкривають брудно-білі стіни так, що місцями аж чорніють; усюди бруд і задуха. Стеля так низка, що на пів піднятою рукою можна доторкнутися до сволака. Велика піч займає третю частину всієї хати. Перед огнищем дрова і ріще. Перед печею, мов грибок, зів'яла мала ямина на «грулі» (бараболі). — Два ліжка, на тонких ногах, широкі, майже квадратні, із грубо тесаного дерева пошковлого від старости. На ліжках трохи соломи, там же лежать горшки і стара одежа. Перед ліжками лада (скриня), також з груботесаного дерева, розколена, від старости потемніла, окована вузкими залізними, поржавілими штабами, з замком. Напротив печі розколений, хиткий, жовтавобурий стіл. На всіх дерев'яних шпалерах видко, що дерева уживано дуже ошадно. Граблі з глибокими зубцями, піч, коса, сокира, дерев'яні вили, нічвоваті опалки до печення хліба лежать докола, менші і більші дерев'яні ложки. По стінах висить глиняна посуда, також велике решето до пересівання збіжжя і поменше сито на мукку. Сверли, молоток, гвозді і кліщі позасувані між стелею і грядями. Біде і лахи звисають із гряд. Брудна губа (кожух) лежить на печі. В великій печі горить огонь, на полінах покладений глиняний горнець. Із стелі звисає понад ліжком коликса зладжена з лахів, її гоїдають при помочі заузленого пояса. В колісці лежить кількотижнева дитина, страшно утраплена мухами. На стінах розвішені святі образи з рускими написами, в чорних, брунатних, також червоних рамах простої роботи. Дальше тарілки украшені в цвіт руским способом. Старе начинне здатоване. Кілька повняків (збанків). Два маленькі віконця, глибоко осаджені, до засування. Кусник збитого вічка (шиби) заступлений дощичкою. Докола печі і вкруг кімнати брудно брунатні, вузкі ослони. Гряди стелі прикурені димом, брунатні. На гвозді понад ліжком висить на шнурочку вінчик видутий яєць. Дві лучниці устромлені на скіє у стелю. Дієся вечором того самого дня, пів години пізніше по тім, що було в каштелю.

Василь рихтар, мужчина в середнім віці, лежить на постелі на швидко зладженій. Під ним трохи сіна, соломи і старі лахи.

Стефан його старий отець, високе гарне чоло, взад зачесане волосе, добрі, чесні сині очі з поглядом смирним та проте мужеским. Лагідна, несміла усмішка на його устах.

Павля, Василева дівчина, дванадцятилітня і Адам, грабар, стоять при ложу хорого. Василь неспокойно кидає ся на ліжку і голосно стогне.

Марця (*красива, розкішна жінка, славянський тип, з енергічним закроєм уст, але з великими, наївними, майже дитинячими синіми очима. В її голосі і цілій істоті є щось таке, що прямо говорить до серця. Похиляєсь над Василем.*)
Василю, мужу мій! О Боже! — О, не вмирай нам!... а то що станешь зо мною і з дітьми, коли нас лишиш — !?

Стефан. Василю! — сину мій! — чи спиш? чуєш! (*ворухає його трохи*). Як тобі?... га!?... Ото робота! чи все ще так пече?

Василь. О!... ах...!

Марця. Що з ним зробити? Батечки, така страшна хвороба — ніхто й не бачив такого. Геть! Павля! іди! Іди до колиски, новідганяй мухи від дитини, іди, моя любино... (*усуває на бік Павлю, щоби краще зайати ся Василем*).

Стефан (*шепче молитву хрестячись*).

Василь. Води! води! палить мене!

Микула (*входить з люлькою в роті. Сильний хлоп з простим, глуповатим виразом лица, дуже низким чолом, гладко причесаним чорним волосем з розділом по середині*). Дай Боже добрий вечір (*курить*).

Адам (*малий, рухливий чоловічок, беззусий і беззубий. Чоло і лисина лучать ся разом, малі живкі очи, ніс подовгастий, дрібку почервонілий. Виглядає як і иньші нездорово, заниділо, але в його поведеню пробиває ся охота показати себе лучшим і мудрішим від иньших*). Дай вам Боже добрий вечір, дядьку!

Стефан (*витає входячих киваючи головою*).

Марця (*дає Василю пити*).

Микула. Га — а як?

Стефан. Ах, не добре з ним.

Юрко (*входить. Страшно блідий і худий, лице аж зелено-жовте. Запали, почервоніли очи. Вид угловатий, запалий, беззусий. Коліна на ходу подають ся наперед, голова понурена. Війшов при останніх словах, наближає ся поволи до Василя*). Га! дядьку! Щож він бідолаха, як? А, бачу вже! Кров скипіла. Треба спротивити!

Стефан. Все був такий як бурак червоний, а тепер...! Ай, ай, ай, що то за хорість? Ніхто ще не бачив такого!

Адам. Цитьте! Треба якось радити. Треба якусь полекшу дати. Треба йому смерть ізняти з серця. Смерть треба йому зняти з серця. Будьте тихо, я —

Всі. Що хочеш робити?

Адам. Тихо!! — — — (*похилляє ся над Василем*). Василю, Василю — братчику — чи чуєш? Тобі вмерти, Василю — вже тобі нема виходу. Може ти чим согрішив против Бога небесного, братчику, або яко рихтар може вкривдив кого. Вже ти сповідав ся перед превелебним паном, але ще сповідж і перед нами, Василю. Бог милостивий, коли хто покає ся. Легше потім буде тобі вмерти! Висповідай ся, братчику!

Всі (*приклякають*).

Василь (*піднимає ся*). Не знаю про жаден більший гріх — хиба — раз убив я котя. Більше не тямлю (*оппадає назад*).

Адам. Но — Василю — (*приклякає також*) так прости нас Христа ради, коли ми чим тебе коли обидили. А там моли за нас Бога небесного.

Василь (*піднявшись до половини*). Прощаю вас один раз — прощаю вас другий раз — і прощаю вас третій раз (*уппадає обезсилений*). Прощайте й ви мене.

Всі (*повстають і хрестять ся*).

Марця (*плаче тихо*). Може би ще доктор поміг. Я би післала по доктора.

Адам (*відвертаючись, нерано*). Щоб його тобі усмертив? Старого Митра вже виправив. До чого тобі доктор, коли я тутка? Так чи ні?

Юрко. Такий доктор, то дійсний мучитель. Прийде, всадить тобі в горло ложку і потому гайда собі.

Микула. Так, а все зворушить, занепокоїть недужого, все в хижі через него шкереберть піде. Дає ліки! А лік ще гірше недуги. Що таке гірке, то предсі не може бути добре чоловікови.

Марця. Киває рукою! Чого хочеш, Василю? Чого? — На — на землю? — Де апа? — ах, ах... бажить, щоб його покласти на землю — на тото місце, де вмер апа (отець)!

Стефан і Адам (*беруть Василя з постелі і несуть перед ослін коло печи, де його кладуть на землю вперед підстеливши трохи соломи*).

Адам *(до Марці)*. Так і годить ся. На землі чоловік умирає лекше, ніж на соломі.

Марця *(плаче)*. Василю, мужу мій, лишаєш нас сиротами!? *(Василь піднімаєть ся троха)*.

Адам. Здаєть ся, щось еше хоче повісти. Слухайте! *(Всі слухають уважно)*.

Василь. Не — плачте — дбайте — про бідні, малі — діти.

Марця. А-як! *(хлипає)*. А я таки пішло по доктора. А хоть би нам і послідне взяв. Іди, Павльо — біжи — до каштелю, моя дитино, швидко — там благородний пан доктор. Прости дверника, скажи йому, що апа — швидко — швидко — *(Павля йде)*.

Юрко *(спокійно)*. Чи вже помер?

Микула *(грубо)*. Ні, ще не вмер! *(курить)*.

Марця. Василю...!

Василь. Сусе Христе — спаси мене — ах — ах — *(кричить)* га! *(вмирає)*.

Адам *(з видом знавця)*. Тепер, бачу, вже вмер.

Микула *(виймає люльку з рота, з таким же видом)*. Так, тепер помер!

Всі *(похиляють ся над Василем)*.

Марця. Що? — Боже — ? апо — ! Василю! *(скрикує в розпуці)*.

Стефан *(хрестить ся і тихо плаче)*.

Адам *(відступає крок назад та хрестить ся)*. Бідний побратиме!

Марця. Пресвята Маріє! — вмер! — Василь! Господи небесний! Мій добрий Василь! Ах—ах—ах— любий Божечку, любий Божечку! *(вибігає зон з криком)*. Мій добрий муж помер! — — — *(чутти її плач на дворі)* Василь помер — помер! —

Юрко. А що, я не кавав? Таки післала по доктора!

Марця *(вбігає знов до хижі заломуючи руки і заводячи)*. Василь помер — помер — !

Марця *(взявши малу Ганцю на руки йде до помершого)*. Ах моя дитино, тепер ми самі! По всьому. Тепер ми самі. Любий апа померли. Що-ж з нами стане ся, всемогучий Боже! *(На вулиці чутти голоси що раз частійше)*.

Хлопи *(з надвору)*. Василь помер. — Рихтар помер. *(Декотрі хлопи і жони входять до хижі, заливаючись, торжес-*

ственно. Всі хрестять ся. Хлопи знимають капелюхи. Кождий з осібна йде одвідати помершого).

Один хлопец (*похиляючись над Василем*). Так, він помер.

Марця. Сусе Христе! — о пречиста Діво, о пречиста Діво!
Боже, Боже!

Федір (*молодик, цікавий*). Коли помер Василь, куме?

Стефан (*коротко*). Саме тепер.

Федір (*цікаво*). Легку мав смерть, Стефано?

Стефан (*сумно*). Тяжку, претяжку.

Отець Микули (*старець на кулі, заживає табаку*). Хто жив по Божому, той і буде в Бога. За життя належимо до Господа Бога, а коли помremo, ідемо до Бога. Тому за життя і по смерті ми все Божі. (*чихає*) А-пчих! Господи Боже спаси люди твої!

Хлопи (*тим часом випростовують Василя, простягаючи його руки по обох боках, разом із Адамом. Адам бере білий ручник і підв'язує йому бороду*).

Юрко (*несміло*). Не плач, Марцю! Бог тобі допоможе і твоїм дітям (*іде до інших*). Добрий був Василь. Все мені підкував коня задар. Тепер уже ніхто мені не підкує коня задар. Бідний Василь! (*сідає*).

Федор. Так визирає як би його лише боліли зуби.

Марця. Чи хто пішов казати, щоби дзвонили?

Адам. Я сам піду дзвонити по моїм побратимі (*відходить*).

Юрко (*також відходить за ним*).

Марця. Мій Боже, де мені дістати дощок на домовину? Ах —
Василю — Василю — — —

Микула (*до інших*). Та чи буде палінка?

Стефан (*запалює другу, образками украшену трираменну свічку в головах помершого. На Василевій груді лежить плоский, поєдинчий, досить великий деревляний хрест, коло котрого обвито вінець з листя. Трупа накрита двома малими білими хустинками*).

Марця (*до Стефана, трівожно*). Апо, що будемо робити? — треба-ж їм поставити палінки на посиджінє — — мій Боже — — вони-ж і ждуть на то. Треба-б попросити Жида.

Стефан. Та ми не маємо вже нічого, щоби мож продати Жидови, моя дитино. І так ми винні йому — не дасть на борг!

Марця. О який сором, який сором!

Стефан (звертає ся до хлопів). Я — я би вас просив — одного — коли-б ви — може — хто мені — і якби-сте могли позичити дещо — на квартиру палінки до посиджіння — — —

Всі (мовчать).

Стефан. Ти — ? Ніколи в житю не просив я — але — — — до другого тебе прошу — в тебе ще є коза — — (хлоп, до котрого говорить, заклопотаний здвигає раменами). Простіть — — я знаю — — вже — ніт — ніт —

Микула. Що ми тут остаємо, ходіть, тут не можуть заплатити палінки (кілька хлопів розходить ся).

Марця. Коли-б хоть була не продала курки!

Стефан. О любі людкове, молю вас Христом, не робіть нам тої ганьби, не йдіть з посиджіння —

Хлопи (сїдають. Декотрі, між ними Микула, кажуть). Ну, та ми останемо!

Марця (молячись наївно, горячо). Квартиру палінки, пресьвятая Богородице, квартиру палінки подай нам, щоби ми могли чесно похоронити Василя.

Стефан (лагідно, але таки строго). Не моли о то Марцьо. Що нам помер, то найбільше лихо.

Мойше (корчмар, входить і зупиняє ся хвилу в дверех, потім іде до помершого і стискає руку Стефанови. Одїтий в чорний, довгий кафтан, підперезаний замість пояса шнуром на палець грубим; з переду однакож кафтан отвертий до половини так, що видно дальше корчмареве убранє: темні штани-поколінниці, довгі білі панчохи і чорні безгарні патинки. Під камізолю має коротке „талес“ (платину чорно і біло пасемисту), що визирає на груди*), далі у камізолі звисають білі шнурки „ціцес“). Бог дав, Бог взяв.

Стефан. Ах Мойше, і ти вже знаєш?

Мойше. Корчмар та би не знав? Чи хто уродить ся, чи хто вмере — все поперед приходять до мене.

Стефан (зворушений). Саме всі гадали, що можемо ще купити палінки (хвилева мовчанка).

Мойше. Скільки йому було літ?

Стефан. Так десь до сорок років.

---

*) Тут шан. автор троха похибив. „Талес“, се плахта, яку Жиди підчас молитви надівають на себе, але не носять її під камізолю.

Мойше (*глядаючи на помершого*). Перед часом помер. Міг би ще
був прожити яких трийцять — сорок літ.

Стефан. Боже—Боже!

Мойше! Ба! Коли Бог чоловіка до себе кличе — все дарма!

Марця. Ах коби нам був остав при житю, пресвятая Бого-
родице!

Мойше. Смерть, моя люба Марцьо, не дає з собою говорити. Ну
не плач, моя дитино (*Марця плаче*). Як будеш потребувати
ради, Марцьо, прийди до мене, я тобі все пораджу. Такий
старий, як я, має досвід — — (*перегодом — до Стефана*).
Але любий Стефанко, ти знаєш предсі, що мені Василь ще
остав довжен сімнайцять крейцарів?

Стефан. Так, Мойше, се знаю...

Мойше. Ну, то добре. Ну — а — я вам — то я тобі приніс,
моя дитино, Марцьо, трохи палінки приніс я тобі — для тих
лапсердаків тут — і дрібочку хліба...

Марця. Палінки! — — хліба?! — — Бог всемогучий най тобі
дасть здоровля! — — (*схоплює ся і все кладе на столі*).
Нате, нате палінки і хліба! — Нехай тебе Бог нагородить,
Мойше! То був мій найбільший старунок*). Я вже була гань-
била ся. А так ти зняв із мене всю журницю.

Ганця (*кричить*). Хліба! мамцю!... дай хліба!

Марця. На — на! моя дитино...

Стефан. Я також тобі дякую, Мойше — але того не можемо
приняти. Ти сам бідний.

Мойше. Ба! Я старий чоловік. Мені вже нічого не треба. Не
то що — навіть і міліона ні! Ба! я старий. З собою на той
світ не заберу — ба — все дарма!

Стефан. Ми вже тобі все заплатимо — —

(*Звонять за помершим. Усі хрестять ся і приклякають
на кілька хвиль. Чути, як шепчуть: „Слава Сусу Христу“.
Відтак встають, хрестять ся знов при вставаню і йдуть
кожде на своє місце. Мойше в тім часі поступив ся в зад
обернув ся до стіки і стояв просто*).

Павля (*вбігає, без духу*). Благородний пан доктор прийдуть —
— ! апо! — апочко! (*цілує руки мертвого*). О, які студені

---

*) старунок = журба; ганьбити ся = стидати ся; палінка =
горівка.

- ваші руки! — — — Мамо, звідки ви взяли хліба? Ах, дайте-ж також і мені, мамочко! Ах, яка я голодна!
- Мойше (*передше відрізає бує Марці велику скибку хліба, котрої однакож вона не їла*).
Марця (*розломує скибку на двоє*). На, Павля, їдж — — їдж — —! (*другу половину дістає Ганця; до Мойша*). Ах, хліб для нас мов мід солодкий.
- Стефан (*напивши ся подає Мойшеви фляшку*). Напий ся і ти, Мойше — — —
- Мойше. Дякую вам — я вже по вечері — — —
- Стефан. Но — — —!
- Мойше. На! (*не*). Помершому най легка буде земля! (*ковтнувши трохи віддає фляшку*). Так! Та беріть також хліба!
- Хлопи (*позирають на хліб несміло та по гречности кажуть*).
Ніт, ніт, того ми не заслужили.
- Мойше. Якто — ? Заслужили? — Ба! Коли перекусите, хліба то вам палінка ліпше посмакує, а коли вам палінка ліпше по дяці*), то тоді тим більше будете мати спрагу! Но, ніт? А видите!
- Микула. Но, знаємо тебе, цибулянику! Все крачеш для себе (*з жидівська*). Алес а гешефт! ніт вар, Мойше? (*привзв'яють ся*).
- Мойше. Ни! Треба вміти в житю лучити все як слід. Бути добрим, але заразом і второпним. У чоловіка повинна бути второпна добрість. Видите, як я приніс палінку для Марці за дар — ну, то я зробив се предсі з доброти. Так, чи ніт? Ну, а як я можу принести Марці з доброго серця палінки за дар, а при тім зможу зробити з вами інтерес — то я второпний чоловік. А чоловік має бути второпно-добрий... Ба — як! Все дарма!
- Марця. Любий Божічку, коби нас паньство тепер не вишмарили на вулицю; коби нам не забрали поле і хижу. Що тоді я зроблю з дітьми?
- Адам. У тебе добрий шурина, той вас споможе.
- Стефан. Йо, Петро все був добрячий. Він нас не охабит**). Ах, коби прийшов сюди! Не знаю, чого він тепер ходить як не свій.

*) ніт = ні; ніт кого = нема кого; по дяці = сподобас ся; / йо! = так;

***) Не покине; два дваццять, пять пятьдесять = дваццять два, пятьдесять пять.

Га фа. Так, з ним тепер і не бесідуї. Ходить, якби з глузду зсунув ся, а білий мов крейда (*Хлопи притакують*).

А да миха. То і є! відколи 'му старий пан збезчестив його русявочку — думаю того, що сталось з Любою — Петро став дійсно мов несамовитий.

Микула. Ах, як великоможний пан поводить ся з нами! Око 'му вибив, його калинку підтяв 'му з коріня — тепер вмирає брат 'му на панськїм лану... ох!

Та т яна. Люба, — — — Люба... ото ж і вона... приходить також на посиджїне при помершїм?

А да миха. Ах — як вона визирає!

Лю ба (*входить непевним кроком понуривши зір у землю. Прикладає перед помершим, хрестить ся і стоячи на колїнах чолом і устами тричі дотикає землі. Потом цілує Василя в уста, встає і сїдає собі не підводячи очей осторонь від інших*).

Мо й ше (*встає зі свого місця, їде через кімнату до Люби і взявши її за руку веде її з собою — вона-ж мов безпримасна дивить ся на него*). Чом ти сїдаєш осторонь?

Лю ба (*трохи відтягаєсь — потім їде за ним мов без власної волї*).

Мо й ше. Ходи — моя дитино, сїдай коло мене, моя дитино... (*сїдає на своє давнє місце, посуває ся трохи на бїк і вказує приязно і добродушно на місце коло себе*).

Лю ба (*видививши ся на него часинку, сїдає біля него*).

Мо й ше (*гладить її по голові і притуляє легко її голову до своєї груди*). А матери також не має... бідна годованка. — (*Обтирає своєю хустинкою, як малій дитинї слюзи, що ринуть із її очей*). — — — А що я мав казати, на похорони палїнки я вам дам на борг...

Ма р ц я. Бог небесний най тебе заплатить.

Мо й ше (*до Стефана*). Оттак, Стефанко... знаєш предеї, — тоді мені Василь остав довжен цілих сімнайцять крайцарів... тепер я дам ще палїнки за пять і двацять крайцарів на борг. Сімнайцять а пять двацять то разом буде два пятьдесят.

Так я тобі напишу два пятьдесят крайцарів грїшми.

Сте ф ан. Сімнайцять а пять двацять то... сімнайцять а пять двацять, то чинить... то... саме так як ти казав...

Мо й ше. Два пятьдесят.

Стефан. Так — так — два п'ятьдесят — вірно так... так оно буде. *(Кількох хлопів пстакує киваючи головами).*

Мойше. Як ти знаєш добре почислити, Стефанку...! Ви Руснаки — хлопи маєте більше розуму, як три Жиди верховинські...

Стефан *(усміхаючись несміло)*. Ах, Мойше, навчили нас так пани, що станемо хитрійші від мошенників.

Мойше. Но... тепер мушу йти домів... а завтра неділя, не забудьте прийти до корчми *(отвирас двері і глядить на Василя)*. Милій Бог дай 'му вічний упокой!

Марця. Запирай двері, запирай двері!

Мойше *(напудившись)*. Ну, що єсть?

Марця. Запирай двері, а то вилетить його душа.

Мойше *(легко запирає двері)*. Але Марцю! Василева душа вже давно у Бога, моя дитино. Дай вам Боже всім добру ніч! *(відходить хитаючи головою)*.

Хлопи. Дай Боже і тобі добру ніч!

Стефан. Добрий чоловіга той Жид... *(Хлопи притакують)*.

Стефан. Добрий чоловіга той Жид... *(Знадвору чути голос Петрів)*.

Хлопи. Петро...

Петро *(входить)*. Жид говорить... Христе!... Василь... Що таке? *(наближавсь до помершого)*. Чи ти також тут, де помер отець...? брате! — брате! — брате!

Адам. Треба приймати, як Бог дає. Правда, що?

Адаміха. Мусимо всі вмерти; всі туди підемо, всі.

Петро. *(Погодивши — обтирає собі очі... півголосом)*. Добре йому... збув ся вже нашої муки... *(тихо)*. Як же-ж він помер так нагло?

Марця. Найшли 'го на паньскім лану, там лежав... Потому прибігли з ним сюди... а більше не знаю.

Петро. На паньскім лану? Так...?

Марця. Напив ся був доброї палівки, що 'му її дав ласкавий панич.

Адам. Так, ласкавий панич носить фляшку завішену при собі. Так 'му звисає *(показує на собі)*. Чи правду кажу, чи ніт? Фляшка до половини окрита тонкою скіркою — дуже тонкою, я се дораз побачив!

Петро. Так?!... Ха—ха—ха! Ну і як же мало що з того вийти доброго? Мало бути що доброго, коли він... *(із здержаною*

лютостю). Нині з'рань*) був здоровісінський, а на панський лан пішов собі по смерть...! Прокляті пани собаки!

Стефан. Божа воля, Божа воля, мій сину; ми їх піддані... належимо до нашого пана оречного!**) То все Божа воля. Що на світі пани і хлопи, те все по Його воли, инак то би не було...

Петро. Божа воля! Чи-ж се пан?! То кровопийця, тот панище в горі на каштелю.

Микула. Так, се дійсно безбожна бута, як нас мучать панщиною понад приписане.

Федор. Мов зьвір лютий той старий пан! батоги, батоги і робота... Далі годі вже буде стерпіти ті муки.

Петро. Не плач Марцю!... Що мертво, то вже належить землі, я вже про вас буду старати ся — хліба вам не хибне ніколи, ніт, ніт... мусите... мусите... він мусить все заплатити (*постав, бачить Любу — німа гра*).

Адамиха. Ах, ось він побачив Любу; тепер певно прожене її.

Петро. Він добре заплатить за все... Не плачте вже. До чого плач? З собачими панами я вже порахую ся... Все їм належить, все, все. Зьвірина в лісі, риба в воді, все що сотворив Бог, коли ще всі люде були рівні, все, також наші сестри, жени, дочки, все — все — ! все то для їх роскоші! (*німа гра*).

Адамиха. Коби ще не побив її бідну.

Стефан. Пани відай також мають своє горе, як і ми бідні терпимо.

Петро. Ніт, на нас бідних все лихо, всі тягарі наложено — ті там в горі живуть без журби, не знають що то горе!

Хлопи. Так, Петро правду каже.

Йончі (*гайдук входить*). Добрий вечір, людкове!

Петро. Яким лихvim вітром привіяло тебе до нас?

Йончі. Любчики, мене присилає великоможний пан старий до... до...

Петро (*підзорливо*). Но, до кого? (*присутні люде цікаві і занепокоєні питають исптом один другого*). До кого він посланий?

Йончі (*пришиблений*). Був я також у Олашцих... Марцю, до тебе післав мене великоможний пан. Ах Боже, він просто був залюблений в тій зьвірці — —

*) зрань, заран = рано. **) пан оречний = дідич.

Марця. До — — мене?

Йончі. Так, до тебе, — бо — бо він чув, що у тебе мала дитина!

Марця. Бо у мене мала дитина? — Пресвята Богородице, що-ж маю робити?

Йончі. Маєш — маєш — він трохи що не плакав за своєю англійською хортицею. Ну так — сука здохла, саме як оценила ся — а що то дуже делікатна раса — — дурні щенята не хочуть з фляшки молока.

Марця. Йончі — ти—ти—то—то—то п'т!... то не може бути... він приказує, я маю — я маю моїми грудьми — — — його пси? його пси?... Шекло і всі чорти на його голову! Василю — Василю!

Хлопи (*зглядають ся між собою не говорячи нічого; дехто хитає головою*).

Петро (*до Йончі*). Ви бестії! бестії ви всі там у горі в каштелю!

Юрчиха. Ах Марцю, я також дістала такий даруночок дó-хиж.

Марця. І ти того зробиш?!...

Юрчиха (*лагідно*). О пресвята Богородице! Що маю робити, що маю на останку робити? Як не послухаємо приказу, знаєш, що буде.

Марця. А най мене звелить застрілити! Радше, най мене застрілить. Але того не зроблю! Того не зроблю! Того не зроблю ніколи! Того не зроблю. Боже з високого неба!... (*з криком*) Боже, споглянь, що хочуть діяти в матірю! (*декотрі жінки старають ся успокоїти Марцю*).

Юрчиха. Дайте їй покій! І я в початку так побивалась! Але на останку погодить ся з судьбою так, як і я.

Адам. Та що-ж упаде иньшого зробиши?

Петро. Га, лядьку! таж ми повинні мислити о нашій душі, що? Ми для них пущє собак (*до Йончі*). З псами ви милостивіше поводитесь, як з нами!

Йончі (*ставить кошик у куті, і підбігає до дверей*). Але Петре, таж я мушу сповинги приказ! (*уходить*).

Юрко (*вбігає що духу*). Чуйте! гей люде! Ах Стефане, Петре, Марцю! О Сусе Христе! Ласкавий панич з каштелю в селі! Вступає до кождої хижі. Вруці у него довгий папір. Тепер іде до вас!

Петро. До нас? до нас?

Марця і Стефан (разом). Ласкавий панич до нас? Чого від нас хоче?

Юрко. Не знаю! Але аркуш паперу має в руці, кажу вам — то щось там читає, то щось записує...

Деко́трі хлопни і хлопки (швидко віддаляють ся).

Юрко. Вид його все більше й більше понурій. О Сусе Христе! великий стемпльований папір!

Хлопка. Стемпльований! Христе заступи нас! (також відходять).

Марця (кричить роздразнена). О Пресвятая Маріє! Тепер уже по всім, коли вже такий має папір! Де він — — — О пресвятая Богородице! (вибігає плачучи разом з дітьми).

Стефан (покриваючи Василя губою). Петре, ходи — попросимо панича, щоб нас помилував — ходи —

Петро (не відриваючи очей від Люби). Нехай глядить...

Стефан. Що кажеш? Що стоїш та так пильно дивиш ся на дівчину?... Ходи, ти вмєш бесідувати з панами...

Петро (все глядячи на Любу). Як тут прийде, побачимо. Найлише прийде, то вже я стану з ним до розмови.

Стефан. Прости Боже і поможи! (відходить. Петро і Люба самі).

Петро. Мій бідний брат пропав через пана... (з жалем). І ти також!

Люба (зітхає коротко і спускає очи ще більше в землю).

Петро. Сьогодні був я в лісі, в зеленім, та найшов жерельце, струйку чисту як срібло, з неї ще не пив ніхто... Люба, повідж мені — чи ти ще дівка справедлива?

Люба (мовчить).

Петро. Но, не можеш повісти нічого?

Люба (запнявшись). Посадив ти в своїм городі рожу-каліну... але другий зірвав з неї цвіт!

Петро (дрожачи із зворушення). А — хто то був? (Люба мовчить). Чи ти німа? (Люба мовчить). Винуватий мовчить.

Люба. Я не винувата! — Я пасла козу. На хвилю тільки лишила її саму. Вона-ж ускочила на панське поле — пан надійшов — хотів її дати загнати — я — я просила його: „Дідо слабій, остане без молока“ казала я; „вона лише саме що побігла на панське поле... Пане великоможній, не луїть нас зо шкіри!“ — А він закричав: „Нароком гоните свою худобу на моє поле. Але пожди! не впаде тобі то так легко“.

Я просила ся, молила, він ухопив мене, я боронилась, доки могла — він такий сильний мужчина — О, не питай дальше!

Петро (*проникає її зором*).

Люба. Мені вдалось, наче земля підо мною западає ся — а його великі остроги черкали... (*плаче*) його остроги черкали — (*майже скрикуючи*) черкали — — — ! (*Мовчанка*).

Петро. Не плач, Любице. Я знав, що ти не винувата.

Люба. О матінко! матінко...! О Боже, по що я ще живу?

Петро. По що? Любко, і ти ще питаєш?

Люба. Тепер ще тобі жаль, та небавки погордиш мною. Я поблекну і зів'яну в журиці. Живина буде щасливіша мене.

Петро. І справді думаєш, що я тепер з'охаблю тебе? Нам обом судилась одна доля. Я тебе предсеї все ще так дуже люблю.

Люба. Любиш мене, доки ліс зеленіє.

Петро. Я хочу тебе взяти за жену.

Люба. Ти — — ? Ти — — ?

Петро. Будемо жити в купці в любови...

Люба. В любови.

Петро. І в ненависти і в пімстї!

Люба. В ненависти і в пімстї. (*Вбігає Марця і Стефан за нею*).

Марця. Петре, панич справді йде сюди.

Петро. Нехай собі йде...

Марця. Сусе, Сусе, але-ж то папір має великий!

Петро (*голосно*). Чого хоче?

Отець Микули (*девяностьлітній старець, дилавичний; руки і голова в него заєдно трясуть ся з немочи. Приглухий, шкатульгає на одну ногу, підпиравсь довгим кием сукастим; очи в него мов окриті білою прислонкою, лице і вся цера жовта, шкіра охляпла на лицю, горішній губі і підборідю. Язик втерявши пруживість при бесіді вистав по за зуби. Хребет згорблений, волосє на голові рідке і сіравобіле. Чудувати ся хиба, як такий розбиток ще встїє ходити та говорити*). Говорив про італійський край! О, я памятаю, яким був старий пан за молоду. А той стане ще гірший — того всего навчив ся в Італїї.

Микула (*кричить йому в ухо*). Говорив про французкий край, кажу.

Отець Микули. Що? — — Кричи мені в рот!...

Микула. Говорив про французкий край, ало (*аж почервонїв з натуги*).

Старець. Французський край — ? Такого краю нема на світі,
То італійський край, де треба служити в войску дванацять
літ. А там усе страшне. І що з тамтуди прийде, все страшне.
(*Заживає табаки і чихає*). О, Господи заступи!

А дамиха. Також питав ся, що їмо і що пємо.

Хлопи. От уже йде. От уже й тут.

Беля *входить*. Хлопи *перепуджені по перших словах Белі*
цілують його руки і ноги. Великий страх виявляє ся на
їх блідих лицях. Жаден не сміє перший промовити).

Беля. Дай Боже щастя!

Хлопи (*тиснуть ся до него, цілують його чоботи, руки, одержу,*
мормотаючи). Любий Бог небесний най їм дасть здоровля!
(*говорять усі нараз, так що чути лише : любий, небесний Бог*).

Беля. Ніт, ніт! Та дайте покій! прошу вас! А, Господи!... та
не повжайте так коло мене. Чуєте? Почувайте себе як люде!

Хлопи (*відступають від него видимо занепокоєні*).

Старець. Що? Ми, бачите, не варі цілувати його рук?

Беля. Ну, так! Я тепер предсі в хижі рихтаря? Що? Но, де-ж
рихтар?... Де ваш рихтар?!... Всюди те саме. Бідність і тем-
нота. У всіх хижках. Майте-ж предсі довіре! Мусите предсі
пізнати. Я приходжу до вас яко приятель!... До кадука, та
відповідайте, коли ваш пан вас питає!

А дамиха. Визирає зовсім так, як його добренька небіжка мати.

А дам. Петре, говори! Ти ввійш бесідувати з панамі.

Юрчиха. Може і він таким буде, як небіжка мати.

Беля. Но! кажіть же?!

Петро (*відважно*). Рихтар, ласкавий паничу, саме пішов від нас.

Беля. Так...! Коли-ж верне?

Петро. Пішов на спочивок. Так скоро не верне.

Беля. Коли так — найстарший між вами перед мене! Ёмко, ёмко!
Хто в селі найстарший?

Петро (*пхаючи наперед старця*). Той тут!

Старець (*відпекуючись, підпираючи ся з трудом на своїй па-*
лиці. Дрожить на всім тілі та плятить очи в пана. По-
тому складає руки і говорить молитви озоронні та хре-
стячись заєдно мов відганяє ся кулею від Белі. Загикує ся).
Ніт! ніт!

Беля. Що там, старий? що твориш? Чого так боїш ся? Я предсі
прийшов до вас, щоби вам зробити добро! Перестань же-ж

так відхрещувати ся. Чи я чортяка? Ігій! аж мені мото-рошно! — — Як ти зовеш ся, бідний старче?

Старець (*хрестить ся знову дрозгачи*). Я, ласкавий паничу!

Петро. Чим можна служити ласкавому паничеві? З тим ласкавий панич не вдіють нічого. То чоловік простий. І приглухий. Йому треба гукнути в рот, щоб почув. Я був гайдуком у каштелю.

Беля. А так, то воно як раз добре, мій сиңу! Слухай. Я до вас зайшов, щоби поінформувати ся про ваше жите, як то кажуть, пізнати ваш спосіб житя. А то вибухла страшна епідемія — к чорту — жасна, заразлива... заразлива... так заразлива... та ви того не зрозумієте, що се таке... Отож заразлива слабість вибухла в околици та загрожає й вам. Я рішив ся підприємати зарадні способи на охорону вам бідним.

Хлопи. Що таке? що таке?

Адамиха. Ах, то мусить бути щось страшне, коли тої річи на-віть розуміти не можна.

Беля. До того мушу перед усім знати про ваше виживлінь... Отож ти, добра жіночко. Що ти на примір іла сьогодні?

Марця (*мов у лихорадиці, напуджена*). Що таке? що таке?

Беля. Що — ти — іла — ти і твої діти?

Марця (*швидко, трясучись*). Вчора ми не іли нічого — а сьогодні також нічого.

Беля. Господи! Та-ж се.. та-ж се неможливе...

Петро. Прошу понижено, рачат пробачити, але ми просили-б ласкавого панича, най нам повідять, чого хочуть від нас з тим великим степльованим папером? Як хто лише до нас прийшов з таким папером, так не минулось нам без лиха, без нещастя.

Беля. Той папір? То урядовий патент. Мій ава саме дістав його від хвального Комітату і — — — (*деякі кидають ся на втікача*).

Беля (*чудуючись*). Що вони?

Петро. Вони се зо страху перед хвальним Комітатом, ласкавий паничу.

Беля. Ви прочі, тут огати! До сто кадуків! Щоби мені жаден з вас не поважив ся більше... Хто до мене не має довіря, того строго покараю. Саме той патент дав причину, чому мене сьогодні бачите в ваших хвижах... Уміє котрий з вас читати? (*глядить на Стефана*).

Стефан (*хитючи головою*). Ми люде темні, високородний паничу, ми не мали коли вчити ся читати.

Беля. Так слухайте (*читає*). В тім патенті прописано, що російські полки, котрі саме тепер на галицькій границі ведуть борбу з нашими польськими братами, заволокли в Азії тоту страшливу, смертельну хоробу, про котру я згадав

Микула. Розумієте тоту річ? (*Хл ни хитають головами за нікучи*).

Петро. Ласкавий паничу, прошу красно, а як має називати ся тота хороба?

Беля. Як називає ся? Тото й є, що її навіть ще не названо. Доктори зовуть її морбус. Але весь сьвіт зове її „чорна пані“ за то, що стілько смутку лишає там, де раз появить ся.

Хлопи. Чорна пані?

Юрчиха. То Циганка з Чаклова, тота клята босорканя, тота злодійка наводить на людей нещастє!

Петро (*до инших*). То певно щось таке, що пани для нас принесли з милости.

Беля. Отож на сам перед почну з того, що пішло вам виживліня. А потім передовсім мешканя! Велике число проміж вас — а то найважнійше — зараз винесе ся в тих нужденних хиж, а дістане здорові мешканя, котрі я сам вам назначу. Чия отся нужденна хижа?

Стефан (*виступає мало наперед, але подає ся в зад до инших, так мов би хотів дати як найбільше місця для Белі. Потім кланяє ся способом старих Руснаків: розмахуючи руками і прижмурюючи очи віддає низкий поклін схиляючи весь кадовб і покірно, майже граціозно розпростираючи руки. При тім усміхає ся лагідно, а його губи порушають ся, мов би говорив, також похитує злегка головою. Відтак випростовує ся. Його добрі очи блудять мов шукаючи помочи, але говорить супокійно і з поважанєм*). Моя, високородний паничу. Я мешкаю в тій хижі, я і моя сімя, з ласки вашого великоможного пана апи.

Беля. Отжеж від тебе старенький і твоєї сімі зроблю початок ще в тій годині.

Петро. Чого хоче пан?

Беля. Ти старенький певно бачив високий поверховий дім, тот червоний за каштелюм, що збудували для гайдуків? З та-

кими великими, красними вікнами, га? Но, мій сину, ти і твоя сім'я, ви перші переміститеся туди. А та нездорова хижка — вона і без того стоїть досить на відшибі — піле з димом, спалимо її. І ви всі від нинька будете жити на світлі і сонці!... Но? що-ж...? Чи тобі може се не до вподоби?

Стефан (*зовсім не ворушаєсь, пльить очі в землю*). Як високородний панич звелять!

Марця. Сусе, о Боже, Боже!

Стефан. Як високородний панич прикажуть! Ми все будемо молити за вашу милость (*усміхаючись лагідно і щиро дивлячись на Белю*). Але те все ні на що! (*просячи*). Ліпше най так остане все як передше... Коли нас високородний панич до камінного дому... тамка чоловік не годен жити...

Беля. Чом-же там не годен жити?

Стефан. Місце нове, незнане. Не знати, яка вода. В чужім дому... не в громаді...

Беля (*зачудований і розсерджений*). Так ви не хочете?

Петро. Такої так!

Беля. Та роздумайте собі!

Петро. Шкода роздумувати. Просимо лише, най нас оставлять в супокою.

Стефан. Ми до того не звикли, високородний паничу! До чого те все? Ах, най так буде, як бувало.

Беля. А до сто громів! Се-ж розходить ся о охоронні способи. Я-ж вам дам там усе-всьєнке, що лише потребує до житя. Тут, де стоїть тота хижка, також колись було місце неоселяне, пуге!

Стефан (*з тужливим усміхом*). Ах, тут — тут зараз уліця через валал*). А от і потічок, у котрім моя жінка прала шмате. А верби і буки, що їх садив ще мій апа. А дідо тай апа тут віддали душу Богови, тут і я родив ся... тут я-б бажав і вік свій скінчити (*хитуючи головою з роздумом*). Нове, незнане місце (*падаючи на коліна*). Не проганяйте нас звідси, ласкавий пане!

Марця (*в розпучі простираючись на землі*). Эмилиуйтеся! не погубляйте нас!

Беля. Що дієте? Встаньте! прошу вас! повставайте! До чорта! Чи ви не розум... Щоби мені вже більше того не було!

*) Село.

Марця. Сусе! Сусе! Сусе!

Беля *(роздрознений)*. Що-ж так лебедить тота жінка?

Марця. Ласкавий панич приходять по відумерщину! О, не проганяйте нас!

Беля *(розсерджений)*. По відумерщину? Яку відумерщину? Хиба тобі помер чоловік?

Марця. А от лежить — — —

Беля. Де...? Хто — що се — — ?

Марця. Се мій муж — Василь — рихтар!

Беля. Так вони скрили його передо мною! *(підближає ся)*. Ах! того самого чоловіка нині в полудне стрів я на поли.. дав йому палінки, бо визирав дуже марно... *(настрашений цофас ся — вихоплює патент з кишені, слідячи швидко дивить ся то на Василя, то у папір)* ...неба!!!

Хлопи. Доктор!.. *(Менцель входить в супроводі гайдуків, що несуть запалені ліхтарні)*.

Беля. Пане доктор! пане доктор! глядїть но!

Др. Менцель. Що? Чи ще живий? А то звичайно кличуть мене аж тоді, коли хто вже вмер. *(Бере від одного гайдука ліхтарню і освітлюючи Василеве лице глядить уважно. Потому позирає на Беля. Оба дивлять ся на себе мовчки)*.

Др. Менцель. Morbus як грім. Імовірно се перша жертва.

Беля. Страшно!

Др. Менцель. В кождім разі мерця сей час треба поховати.

Беля. Без сумніву! На кождий случай! — О ви бідні, бідні люде. Бог милосерний післав мене в тій хвилі до вас... Мусимо його зараз похоронити. Гайдуки, беріть!

Марця. Що? що, що, що?

Петро. Жаден не сьміє доторкнутись до мерця. Се мій брат.

Беля. Що? Гайдуки, беріть! *(Гайдуки слухають приказу)*.

Марця *(кричить)*. Видирають мені мого мужа. Видирають мені мого мужа *(сіпає гайдуків)*. Ні—ні—ні--ні—ні! Ще навіть тіла не покроплено!..

Петро *(обертаючись плечима до дверей заступає дорогу)*. Мерця тут лишіть! *(до Беля)*. Слухайте, пане! Ми ваших нових порядків не потребуємо! І так досить уже нас траплено! Я його не пущу! Не дам моїй рідні заподіяти такої ганьби!

Беля. Здержіть, докторе, сю бідолашню. Успокойте її, як можете. А ти хлопе, геть! А то ще будеш мати за твою зухвалу упрямість!

Петро (*кричить різко і коротко*). Ніг!

Беля (*розсерджений до гайдуків*). Шмарить його на бік, того зухвальця! До сто громів і сто чортів!

Др. Менцель (*смути*). То плоди оглушлювання люду, ласкавий пане!

Гайдуки (*усувають Петра*).

Петро. Гай — гай! добре! Ви ще лучше у нас заводитеся як ваш апа! То щастє, що маєте нам принести. На одного пускаєте чотирох ваших собак. І забираєте нам гвалтом.. наших мерців. Ми вашої новоти не хочемо! не хочемо вашої новоти!

Беля (*по усуненю Петра від дверей*). Гайдуки вон! Ходїть, пане доктор! А ви тут за годину переберете ся до дому гайдуків! Вікна у всіх хяхах отворити! Статок вигнати! Хижу сесю спалимо! Тих людей треба причеволити до щастя.

Гайдуки (*виносять трупа, кількох хлопів цікаво слїдкую за ними. Стефан мінами старає ся втихомирити Петра, що лото позирає за Белею*).

Петро (*коли вже всі вийшли*). Берить його — несить його далеко — куди хочете! Закопайте його глибоко, як хочете! Та ще прийде день... Сонце осияє його грїб...! Покаже ся ясно, чому Василеви так скоро змерло ся. Мертвець проговорить! Мертвець проговорить!

Стефан. Успокій ся, мій сину, може й се діють пани для нашого добра!

Петро. О певно! Вони все діють нам на добро! тоті пани, для котрих мусимо, мов худоба, рік за роком робити задар; пани, що за нашу працю січуть нас до крови а дають нам здихати з голоду; пани, що гвалтують наших дївчат і жінок... А! такі пани, апочко, — такі пани все замишляють нам добро! Ах, то такі добрі, любі овечата! Ах, то такі сердечні люде! Ах!

Стефан (*зітхає тяжко, на тів до себе*). Все на нас! все против нас! (*Смути хитає головою*). На зарупнену козу сідає всяка муха. Все на нас! все против нас! (*Заслона*).

ТРЕТЯ ВІДСЛОНА.

Недільний ранок. День після подій в першій і другій відселоні. Сонце світить ясно, зеленаве небо з пожовтливою закраскою. Перед церквою. Мала, вільна площа, оточена бідними, курними хижками під солом'яними стріхами. Стріхи розмірно до низьких стін хиж надто високі. Деякі стріхи вкриває зелений мох; понайбільше однак вони бураво-сівої барви. Солома звисає низько над долину; місто вікон відко в кожній хижки малі пробої. По правій руді з переду колодязь з високим журавлем. Позад бачити причілок малої руської церкви. Двері до церкви зачинені. Також видно перед корчми поставленої недалеко церкви; кліт шинковна з переду корчми. Кліт та, се місце перед домом обгороджене колами, що сягають по стелю заввишки. Та обгородка — мов царок на гуси — має в половині росту мужчини вирізку так за велику як віконце. Коли Мойше шинкує горілку, тоді видно горішню частку його тіла. На полиці прибитій в нутрі відко високі, широкі фляшки, також малу барилочку з горівкою. По однім боці обгородки знаходяться ворота, відні лише при отворі, бо становлять виріз того ократованя. Вся обгородка так завелика, що Мойше ледви може в ній обертати ся. Хлопи визирають нині трохи чистіше, мають гладко причесане волосся, та їх одежа стара і бідна, хоч і ядро-пестра. Особливо жінки мають голови повязані пестрими хустками. В їх нощі багато пробиває ся краса червона і фіялкова. Дзвони відзивають ся дивно різкими, та при тим любо мьодийними голосами. Селяне з виразом втомлених нуждарів надходять поодинокі і пристають до двох гуртків: у однім самі жінки, в другім мужчини. І сьогодні у всіх загалом лица бліді з мутними, млявими очима. Многі однакж оказують певний святочний настрій. Баби і старі чоловіки хрестять ся при кожній найменшій нагоді.

А да ж (стойть і плять зір у небо. З видким занятєм слїдить якийсь прояв, а точо слїджене проводжає чудними порухами рамен і рук).

Юрко (занепоковний). Дядьку Адаме, дядьку Адаме! Сусе Христе, що таке? Що так хитаєте ся то сюди то туди?

Федор. Чи бачили й ви, дядьку Адаме, тоту ворону?

А да м. Католицка ворона... пек--пек--запек! — як вона на возах хитає ся...

Юрко. Ах, ах! Саме так, як зачарована, на воздухах трепоче ворона... хотіла-б зняти ся горі, а таки все паде в низ...

Стефан (*приходить до тих трох*). Слава Ісусу Христу!

Хлопи. Слава на віки.

Федор (*вихоплюєсь*). Чорт упав із своєї зьвізди на землю тай коїть усе лихо.

Юрко. Адіть! адіть! тепер трепле ся ворона ще гірше — от перевернулася — тепер розпластавши крила паде в долину, паде...

Хлопи (*хрестячись*). Господи, не введи нас во іскушення! (*инші хрестять ся мовчки*).

Юрко. Що то тим птицям?

Адам. Недугують легкими. Там в горі воздух зогнилий. (*Підчас того більше селян і селянок сходять ся разом. Збившись купками то ждуть з стоїчним спокоєм, то півголосом бесіднують про між собою; декотрі ведуть річ про нових приходнів, дехто жартує*).

Петро (*ведучи Любу лівою рукою, виступає. У него в правій руці рихтарська палиця*). Христос посеред нас!

Хлопи. Слава Ісусу Христу!

Петро. Слава на віки! (*бесідує з людьми*).

Адам (*шепче*). Що, Петре, днеська ваша оповідь?

Петро. Так, ми те так постановили.

Адам (*відхаркуючи, з поважною міною*). Приятелі! ходіть та всі повинчуймо щастя нашому новоіменованому рихтареві!

Петро. Дайте покій! Я чув тої ночі щось — не міг я очей зажмурити, бо все думав про наглу смерть Василя. І я вийшов з хижки вонка*) та стрів гайдука Йончі. Йончі вийшов крадки, і йому так було, мов би на вулицю го пекло кропивою в жолудку. Ми собі усіли разом, — і він мені розповів, що чув від молодого пана — вчора вечер при столі говорив про леворучию в французькій окраїні — говорили про те, що в Парижи прогнали короля.

Стефан (*хрестячись*). Прогнали короля? Свого короля? Та чи можна короля прогнати?

Петро. Чи можна короля прогнати? Ха—ха! Король, то так мов би з нашим паном! Доти здає ся великий, доки його

*) вонка = на двір.

боять ся. В Парижи люд повісив сім і сімдесять великих магнатів! Всі каштелі розорено — а престол короля рознесли на шкати — а всі пінязи, що найшли, вино і палінку поділено між люди, так що всі тепер там щасливо живуть у французській країні.

Стефан. А коли вони то справді зробили, то сповнили гріх великий. Панам бути на світі, така Божа воля.

Петро. Чорт а не Бог завів нерівність на світі.

Федор. Є! рихтар правду повідають!

Деко́трі хлопи. Є, правду, правду! *(З голосним окликом)*
Власними руками нам направити свою долю. Досить уже нас катовано!

Отець Микули *(старець слухав дрожачи)*. Катовано — катовано! Ах, і як ще! Кілько мене не бито! Дальше то вже мені не встати з-під ків! Вчора трохи я приїздився до роботи в панській загородці обтинати рожі — а благородний пан фельвайтер*) не помилює ніяк. Просив я го, щоби мені пять двайцять палиць поділив на два рази. Але він і не слухнув... *(плічучи йде до Петра)*. Ах, не можу довше гнівати ся на тебе. Мені зовсім подуши твоя річ.

Хлопи. Тепер помирять ся!

Отець Микули. Тепер і я тебе благословлю, щобишь прожив щасливо з дочкою моєї небіжки сестри. Тепер бачу, хто ти! *(подає Петрови руку)*. Прости мені, що я так довгий час ворогував на тебе.

Петро. Дядечку, я на тебе не гнівав ся ніколи.

Федор. Тепер нам усім держати ся в згоді!

Хлопи. Йо! всім нам держати ся в згоді.

Юрко. Цитьте! братя! смотріть! Іде з каштелю!

Йончі *(гайдук, виступає в нестрій уніформі, з кублом на рамени. Малою лопаткою набирає з кубла червоний порошок і сипле на дорогу)*. Устуїть ся! на бік!

Баби *(кричать)*. Що мечеш на дорогу? *(слідкують за ним, схиляють ся, деко́трі з них обнюхують порошок)*. А то що за персть?

Микула *(простакувато)*. Що робиш?

Федор *(те-ж)*. Хто тебе загнав, ти?!

*) Verwalter, управник, управитель. — загнати = післати. — пінязи = гроші.

Йончі *(не журячись про них силе дальше)*. На бік! на бік!
не спинайте!

Петро. Йончі! що за дурниці твориш з тим чѣрвоним порохом?

Йончі *(не зупиняючись, тайно)*. О любий камараде, діють ся великі діла. Стережіть ся! Більше не можу говорити. Злі діла! злі діла! — — Геть з ногами, цапури!

Петро. Не розумію тебе, Йончі. Що з нами має статись?

Йончі *(відходячи)*. Стережіть ся, більше не скажу!

Хлопи. Що казав, рихтарю? що казав?

Петро. Каже гайдук: стережіть ся, а то вам велике нещастє!

Юрко *(ступає мов би по скаралупах яєчних, щоби не зіткнутись з порошком)*. Тому розсипує тот червоний порошок!
О Сусе Христе!

Хлопи. Швидко ми його геть зметемо.

Юрко. Тьфу! Як се воляє! Се нам на погибель! Ану, понюхайте!
Господи милосерний!

Хлопи *(схиляють ся і нюхають)*. Тьфу! чортова робота! як смердить!

Гафа *(кличе нараз)*. Га, що тобі, Люба, що тобі? *(жінки ворухать ся)*.

Люба. Ах, Христе, матінко Божа — *(слонить ся на лавицю біля студії)*.

Петро. Що тобі? — — Га?! — Що тобі? та кажи!

Люба. Ах — тут—тут пече мене — пече мов огнем — о прєсвятая Маріє!

Петро. Дивіть ся, добрі люде — се-ж саме так, як вчєра Василь... Га — Люба, як тобі?

Люба. Ох — ! ох!

Петро. Пожди Любко, принесу тобі квасини... *(скоро відходить)*.

Адаміха. Ох моя ти голубко... *(гладить Любу)*.

Федор *(прибігає без духу)*. Слухайте люде! приятелі! слухайте!
Знаєте, що з нами заподівають? О, прокляті! Щось такого не було ще ніколи!

Хлопи. Що такого? що такого?

Федор. На обох кінцях валала*)... гайдуки з каштелю стоять з нарядженими ручницями на сторожи..

Хлопи. З ручницями? Пощо? як? чом?

*) Валал — село.

Федор. Замкнений цілий валал! Не слобідно виходити. Кожного застрілять, хто би не послухав. То паньський приказ!

Хлопи. Боже... Боже... Яка-ж провинна наша?

Федор. І якась чорна пані від вчера-ка в наших валалі, казали мені... Її дих носимо в наших лахах*). Паньство нас велить замкнути і відтяти від сьвіта — казали — щоби нас охоронити. Все те діє ся для нашого добра...

Хлопи. Чорна пані? Чорної пані ми не бачили в селі... то все брехня!

Жени. Важать на наше жите. О Христе, Спасителю!

Микула. Ходіть усі разом — поговоримо з гайдуками!

Хлопи. Ходіть — поговоримо, поговоримо!

Петро (*виходить з хмижи з мискою в руці*). Богу дякувати, що тобі лекше. Я думав, що й ти мені вреш! На, пий!

Люба (*не*). Ах, мені здалось, що ціла згорю! (*притискає миску до уст*).

Петро. Но? га? Де тамті всі діли ся?

Люба (*дальше говорючи*). І вчерака в ночи також так. Як прощалась з Василем в останнє, так поцілувала я небіжчика раз іще в уста — та потом також так мене пекло — ах — здавало ся мені, що зараз смерть мені буде...

Петро. Любко!!

Люба. Ах, ходи, Петре, сїдай біля мене тут на лавці! Петруню, ти не годен і здумати, яке мені щастя! Я ледве вірити можу: нині в церкві наша оповідь! (*по хвили*) Чи знаєш, я тобі все казала: „Як Господь Бог мене судив тобі, то вірно і твоя буду“. І так стало ся.

Петро. А се тямш, що я тобі тоді прирік на ярку?

Люба. Ах так, Петре — тоді на ярку — буде вже рік тепер. А знаєш, як то завело ся межи нами?

Петро (*всьміхаючись*). А ти ще тямш, як було?

Люба (*шебечучи*). О так — о так. Я сама була на ярку. — Зазуля саме що закувала з бука. „Ти мала дівчинице“ я звїдала себе — „кому дістанеш ся?“ Зазуля янов обїзвалась, і потому тихо стало... „Ще мені рік прожити там, де я вироста“ сказала я. А потім ти йшов через ліс та прийшов до мене. (*по хвили*)... Чи ти чув, як закувала зазуля?

*) лахи = одежа; сьвяточні лахи; калюденні лахи. — ярк = потік гірський.

Петро. Чув!

Люба. Що ти тоді подумав собі...?

Петро. От що подумав: „Поточе, поточе, що в тобі клекоче? вода студененька, чи моя миленька? Як вода студененька, піду до корчмиці, а як се любка плата пере, то остану біля неї!“

Люба. Я тоді мала ще дві кіски маленькі, знаєш?

Петро. Так, тим часом вони вирости.

Люба. А мій кабат, що сама його вшила, саме тоді я прала, перший раз... мою посвятну одежу ...ще тямши?

Петро. Так, Любо...

Люба. І я тоді могла ще з честю глянути тобі в очи — ще тямши...?

Петро. Не питай усе „ще тямши“. Се так, мов річ про помершого...

Люба. Я стілько страждала задля того...

Петро. Не згадуй...

Люба. Він так був супротив мене, як звіврюка дикий...

Петро. Не згадуй... Я тебе і тепер так люблю, як перше! Як жінку... Тоді ще ти була дитиною...!

Люба. Коли — тоді?

Петро. Ну тоді... на ярку.

Люба. Ах так... ах так!... Минули мої молоді літа, як сонце що кружить в-окіл сьвіта, без радості проплили, мов вода, що гучить в потоці.

Коли мене мамка мала,
Тяжко мене годувала,
Зашивала, заперала,
Тай так мене годувала!

Мамка моя старенькая, мамка моя добренькая!

Петро. Померші най спочивають в Бові! А ми будемо щасливо і весело жити! Госа! — (з уданою веселістю).

Уродила коза пана, а Жйда кобила,
А Русина неборака жінка чорнобрива!

Госа! е-я гой!

Люба. О мій милий!...

Петро. Ти! — — (пристрастно схоплює її, хоче обняти, потім полегки, майже трівожно, відсуває її). Ніт! — ніт!

Люба (*ніжно сердячись*). Але! — — — (*наївно*). Обійми мене сьміло! (*весело і сердечно*), Та-ж ти мені не брат, я тобі не сестра (*схилляючись і важко дишучи*) лиш я твоя вірна любка (*обнимають ся*).

Петро. Та чи любиш мене? Скажи, скажи! на всяк раз!

Люба. Ах, Петре! Ти один в моїм серцю на віки. (*Хлопи вертають*).

Жени (*заломлюючи руки*). Справді так! Нас замкнено! Сусе Христе!

Петро. Що такого?

Жени. Гайдуки заперли нас у валалі.

Юрко. З великими набитими ручницями сторожать на обох кінцях валала.

Хлопи. Хочуть нас порізати мов вілці.

Адам (*надходить трохи зачмелений, приспівує*). Я грабар, в мене серце скіряне! Готьта, вїо, вісьта, вісьта, готьта! Камаради! дивіть! Пять золотих маю в руці. Готьта! вїо! вісьта... вісьта, готьта!...

Хлопи. Де ти влив ся? Звідки в тебе гроші?

Адам. Мішок бандурок*) дали мені паньство також! — Я тепер управець мертвих у валалі! (*сьтіває*) Я грабар, я грабар, в мене серце скіряне!

Петро. Що ти таке? Що, що, що? За що дістав ти гроші? від кого?

Адам. Від кого-ж, як не від нашого любого ласкавого пана? „Адамку“ кажуть мені паньство, „знаєш ти добре копати гроби?“ — „Чому би ні?“ — одвітую — „дай мені Боже тільки тисячок, скільки я покопав гробів хоть хлопам, хоть Жидам!“

Петро. Адаме, ти пняий! до чого нам гроби?

Адам (*до Петра*). Дядьку, дядьку, я не пняий — ласкавий пан казали — — „кожного пятого з вас ухонить чорна пані! Де инде також так було“ — так казали.

Петро. Тепер розумію! (*піднесеним голосом*) Знаю, що нас почислено! Хочуть нас вигубити. Се річ ясна.

Хлопи (*в неладі між собою*). Хочуть нас вигубити?! Га?!

*) Картофель.

Стефан. Любі приятелі! діти! Почекаймо. Не наброїли ми нічого. Любий Божечко не допустить, щобисмо зараз та пожили смерті!

Священик (*надходить квално*). Га, що то за непорядок? — (*голосно*) Здоровлю і благословлю вас, любезні во Христі братя!

Хлопи. Слава Ісусу Христу!

Священик. На віки слава, амінь. — Мої любі овечки, втихомиріть ся, я вам розкажу важну річ.

Петро. Тихо будьте, може нам вони скажуть, що з нами діє ся. (*Хлопи згодом-перегодом утишають ся*).

Священик. Отож — любезні мої вірники, високохвальний Комітат загнав*) патент з приказом, що від днешного дня почавши має бути церков затворена з причини заразливої хвороби, що навістила наш край.

Петро. Навіть церков нам запирають! Церков наша!

Священик. Треба, щобисте мене зрозуміли, як слід! — Скажу-ж вам, що таке тота нова хорота. Отож тота хорота, то єсть, — вона прийшла з Турції. Зовуть її чумá. Не мож її бачити. Она лише хухне на чоловіка, і лежиш мов заколена свиня. Так як се стало ся вчерака з небіжчиком Василем. Я би вам ще про тоту хороту уповів де-що, та годі, знаю, що ви з моєї бесіди не порозуміли-б нічого; бо ви єсте сомарі**) і сомарями останете. (*грімко*) Амінь. (*Декотрі хлопи хрестять ся тупоумно*).

Священик. А тепер приготівіть ся. Хто хоче висповідати ся, має заплатити грейцар монетою, инакше умре без сповіди сьвятої і чортяка вхопить його душу.

Жінки. Ах любий Божечку — у нас пінязий не є!

Юрчиха. Ласкавий пане превелебний, спустіть нам!

Всі (*жебруючи*). Даруйте нам, о даруйте!

Священик (*з гнівом*). Є що, мені також треба жити.

Адам. Пане превелебний — я заплачу цілу сповідь — за тих пять сто душ, (***) що в нашім валаді! Маєте тут пять золотих монети конвенційної.

Священик. Ти боговійний чоловік, Адаме! (*ховає гроші*). Так, а тепер вклякніть і змовте швидко по тихо молитву за ваше

*) Прислав. **) Осли. ***) Пять сто = пять сот.

великоможне панство, котре все діє для вашого добра. (Селяне вклякають а перекрестившись відмовляють тихо молитву. Чутки зітхання: „Божечку, Божечку“, а також мов би сичене з їх уст: „Слава Сусу Христу“. Селяне клячуть аж до відходу священика. Тільки Петро сам один стоїть випрямившись і лютю позирає на священика).

Но, Петре, ти не чув, що треба вклякнути?

Петро. Я не молюсь за добро пана.

Священик (обрушений). Що? Ти противиш ся приказови пана?

Петро. Молю ся, за кого я хочу.

Священик. Се твоє крайне слово?

Петро (лютий). Молю ся, за кого я хочу!!! — — — Розумієте?

Священик (також кричить). Ти зухвальче, сьмієш то мені казати?! Ти, що мені, твому священикови, ще не віддав остатної коблини*?)

Петро. Для мене ніт коблини, ніт роковини. Живемо в часах, коли то вже не вірити ні Богови, ні панови. За много неправди і беззаконя бачимо у попів рівно як і у панів! — — —

Священик. Чекай, ти безбожнику!

Петро. В каштелю, там чапкаєте мов пес, котрому настолочили на хвіст, а тут кладете ся за пана — блюдолиз!

Священик. Ти — — ! Ти — — — ! Але пожди.. ти... Я тобі покажу, хто я... ти!? (Відходить. Між селянами неспокій, гомін, глухий острах малює ся на їх лицах).

Стефан. Моя дитино, що ти зробив? Петре, Петре, він мав на собі священі ризи!

Юрко (прибігає підскоком і скаче мов недоумок). Е-я-гой, е-я-гой! Жени, други, братя — слухайте — е-я-гой! ...Ходіть, смотріть, що тут прийде! Гой! гой! гой! Огромний віз повен хліба, палінки, соли... Великоможний пан молодий нам то дає... Сьвіжий хліб, красний хлібусь (танцює в коло). Ах, як давно бачив я такий хороший хліб!

Микула, Що торочиш? Хліб? Дурню, се не для нас!

Юрко. А от уже й є! Дістанемо хліба, палінки! А, що то буде за хліб, яка палінка добра! (Два гайдуки заточують на площу великий ручний віз; позад іде Йончі).

*) роківщини.

Хлопи. Справді, так!

Микула. О, то не для нас! Скорше дадуть своїм свиням.

Федор. Молодий пан дійсно приходять до нас.

Петро. Люде, остерігаю вас! Коли пани творять добро, все воно виходить нам на лихо. Річ то стара, як світ. Жаден нехай того не рушить. *(Беля і Гьона надходять звідси, звідки зайжав віз).*

Беля *(коло котрого хлопип куплять ся з поважанем)*. Так, мої други, се все для вас! На тім возі маєте хліб, сіль і палінку, як се я обіцяв вам сночи*). Ідїть, живіть ся і кріпїть! Гайдук Йончі все по рівну розділить межі вас. Заживайте на здоровле! *(Купка хлопів і жінок рухнула до воза).*

Селяне. Дістанемо хліба, попоїмо хлібця! Таки дійсно правда! Ах, який голод у мене! *(відходять).*

Адам. Не розумію, чому нараз так до нас здобрили. Щось в тім є! Беля *(счудований до інших)*. Но, мої любі, а ви? Чи вам нічого не треба? маєте все?

Один хлоп *(несміло)*. О ніт, не маємо нічого, — — — але — — —

Беля. Но?

Адам. Але таки хотіли би ми знати, ласкавий молодий пане, кільки треба за того дати, по чому буде.,?

Беля *(усміхаючись)*. Мої любі — того все дістанете задар! Я такий радий вам помочи.

Адам. Добре, добре, ласкавий молодий пан рачать жартувати.

Беля. Ніт, не жартую! До сто громів!... pardon! — Таж я хочу про вас старати ся!

Адам *(несміло, всміхаючись з недовірем)*. Та так — але най ласкавий пан повідять нам, яка ціна. Знаємо ціну, то кождий знає, що і як...

Беля *(строго)*. Дурню, ще раз тобі кажу, все дістанете задар! Чи не знаєте ще, як дуже я вас люблю?

Хлопи *(стоять осторонь і розмавляють з собою, недовірливо позираючи на Беля і Гьону)*. Що вони нараз такі для нас добрі?

Беля *(до Гьони)*. Чудно — самі лиця недовірчиви, здивовані *(морщачи чоло)*. Чи справді вони не чують... *(Кількох хло-*

*) Вчера вечером.

нів, що були передше відійшли, прямують радісно до своїх хиж). Діти! який пухкий хліб, ще теплий! Доки нам житя, такого хліба ми ще не їли...

Кілька баб. Ходіть дітки, попоімо...

Хлопи. А також і палінка добра є! А як раз на неділю. *(Хочуть цілувати в руку Белю і Ільону, котрі лагідно всміхаючись не допускають того)* О високородний ласкавий молодий пане — любий Божечко в небі най! Їх нагородить...

Беля. Але знов мені так дякуєте! Знаєте предсі, що того не люблю! Наспіє час для вас усіх, коли затруть ся всі границі межі паном а хлопом. Король і хлоп будуть мати одно право, так як мають одного Бога над собою і всі будемо жити як братя. А тепер ідіть, кушайте на здоровле. Перед нами тяжка борба.

А дам *(до хлопів, що недовіряючи були остали)*. Палінки і хліба, що вже проковтнемо, ніхто не зможе нам відібрати. Ходіть їсти.

Юрко *(з бохонцем хліба під пахою)*. А, то добрий пан. Шкода лише: не мож розуміти, що говорить.

Микула. Так — попа і я ліпше розумію. *(Всі відходять)*.

Беля і Ільона, Петро і Люба *(на обох кінцях площі остали самі)*.

Стефан *(ще раз вертає)*. Дякую красно за погощенє! Дай їм Боже здоровічка, ласкавій паннунці також! *(Хоче обоім цілувати руки або одєжу — наслідку дрібними кроками тюпає за иншими)*.

Петро *(до Люби)*. Остань, Любо, ми не підемо. *(Знову надходять люде з бохонцями хліба під пахою і з вдячності цілують Белі і Ільоні руки та ноги цмокаючи губами по хлопски)*.

Беля. Ільоно, чи є більше щастє від того? Ах, не чути себе паном, тільки слугою, тото й есть! Страшенна нужда, видиш, всі тоті діти Божі придавила на масу одностайну, темну, тупу. Ільоно, ми з них зробимо людеї, людеї щасливих, свободних. Лише любов, одна любов годна все зробити.

Ільона. Вірю в силу твоєї любови.

Беля. Але хто тоті обоє там? Они так неприязно смотрять на нас.

Ільона. Ах, Бельо! та-ж то...

Беля (*підходить до Петра*). Справді, то той чоловік, що вчора ввечер в хижи рихтаря так ворожо говорив против мене.

Петро (*зпочину має капелюх на голові, потім пізнійше нерадо знімає капелюх, скробоючись при тім в голову а понуряючи зір у землю. Потім задержує кресак коло уха ще хвилину в руці, а на останку спускає його зовсім в долину*).

Беля. Но, ти ще не примирений? Чи не видиш тепер, що з щілого серця бажаю вам добра?

Петро (*мовчить і дивить ся на него захмарений*).

Беля. Ти десь зазнав багато лиха?

Ільона (*здержуючи його*). О, Беля...

Петро. Лиха? А, лиха я більше не зазнав. Поспитайте ласкаву панночку. Лише саме добро! Одного ранку я трудний з роботи був заснув на землі, як іще був за гайдука в каштелю — тоді прийшов Їх пан апа і копнув мене ногою, щоби мене пробудити. У чобіг у него сталеві остроги — тож мені, розуміє ся, з недобачки, виколов тото око! Але тото ще не таке то лихо, як від него...

Ільона. Справді так було, як говорить...

Беля. Тепер мені вже ясно...

Петро. Здає ся?

Беля. Погоди, Петре, прийде час для вас усіх, коли то ніхто не поважить ся вас топтати, хотьбисте і на землі лежали.

Петро. Так, коли-б вже наспів... було-б гарно! Новий час... новий час...

Беля. Мов весна до вас наспіє. Погодїть! (*зміненім голосом*)
Мабуть се твоя заручена?

Петро. Так, ласкавий, молодий пане — від сьогодні.

Ільона. Від сьогодні! Чи маємо їм сказати?... Як тебе кличуть, моя дитино? (*Люба мовчить*).

Петро. „Люба“ кличе ся, ласкавий молодий пане! Люба. Вона ще дурна. Не знає з панами говорити. Доперва раз мала діло з одним паном.

Ільона. Кілько тобі років, Любо?

Люба. Не знаю.

Петро. Иньша журиця мулить нашу голову, ніж думка про наші літа.

Ільона. А як веде ся твоїм родителям?

Люба. Обоє померли.

Ільона. Так ти сирота?... І я також...

Люба (*зазираючи*). Ви мені дали раз мяса...

Ільона (*смотрячи на ню з зачудованєм і усміхаючись говорить по хвили з щирою, ніжною сердечністю*). Но видиш, Люба! Ми обоє від вчора також заручені. Ми обоє дуже щасливі. Ви мабуть також дуже щасливі?

Люба (*спаленівши потупляє очи в землю*).

Петро. Так — ми що до того також щасливі.

Беля. Но, видиш, брате, яка-ж ріжниця межи нами обома а вами обома? Видиш, нема ріжницї, бо любов нас рівняє.

Петро. Може й так... Але я таки думаю, ласкавий пане брате, що в вашою нареченою иньше діло, ніж з мою.

Беля. Як кажеш, Петре?

Петро. Мою ваш пан апа — — — збездестив мені... Відняв її козу і — користаючи з біди дівчини, знасилував її!

Беля. Ходи, Ільоно... Прости, що тебе назвав братом. Про се я не знав, про се я не знав. Прости мені.

Петро. Тоті самі остроги, котрими вибив мені око, тоті самі черкотали, коли торгав віночок моєї Люби. Чи думаєте, що ваша любов усе годна покрити і ми все можемо забути? (*Ільона і Беля кілька кроків поступають дальше*).

Ільона (*зупиняєсь, відтак підбігає до Люби а цілюючи її мовчки бере її за обі руки і часок глядить їй в очи*).

Петро. О... О! та до чого се?

Ільона (*відходячи ще раз обертає ся до Люби і здоровить її очима і рукою*). Любов, Петре, любов... (*Петро глядить за ними з недовірем*).

Федор (*надходить на площу стогнаючи, з трудом піддержуючи стару бабу, що опирає ся на нім*). Йой, йой! злихотїло мені. Рихтарю, йой, йой, кобим був нічого не кушав.

Петро. Що тобі? Як ти визираєш?

Федор. Моя баба, рихтарю, і я їлисьмо того, що молодий пан прислав; дуже нам обоїм з того недобре стало! І инчим також! ой—йой! вірно нам смерть буде! (*відходять*).

Петро. І ти Микуло?

Микула. Та хто-б та міг здержати ся!

Микулиха. Я тобі казала, щобиь так не жер, ти пажерачу! Ми до такої доброї їди давно не увкли. Такий сьвіжий,

теплий, пухкий хліб. А тепер сама річ, що тобі злихотіло, хоть умирай!

Юрко. Благородний пан доктор ідуть!

Хлопи. Чорну цаністру*) має в руці! Що то знов буде?

Др. Менцель. Люде, я приходжу, щоби сповнити приказ вашого ласкавого паньства. Я маю — як приказав ваш пан великоможний, — кождому з вас, кому-б грозила пошесть, дати того білого порошку на зажите. Хто з вас, люде, важіє той порошок, тому чорна пані не зробить нічого. Правда, порошок погіркавий. Але дістанете той порошок без заплати з милости паньства. Хто-б не зажив порошку, той сам завинуватить, що піде до чорта. *(Люба відходить до хижі).*

Петро. З тих то людей жаден не їстиме вашого порошку! Розумієте?

Др. Менцель. Ти, Петре, остерігаю тебе! Звертаю вашу увагу на се, що маю приказ від вашого паньства той порошок вісмутувий всипати до студні, як бисте противили ся... Юрку, бери перший тот порошок. Ти хоробрый!

Юрко *(дав великого суса поза инших людей)*. Я не їв того хліба! Мене вже черево не болить.

Др. Менцель. На, ви по крайній мірі не можете сказати, що я вас з почину по доброму не наклонював. Тим часом тота скількість — *(Висипує з своєї чорної таністри трохи більше білого порошку до колодязя)*. Так! Дійсно, вас треба присилувати для власного вашого добра.

Петро *(прискакує до студні)*. Дивіть, люде! дивіть, як бульчить вода! Ніякої другої води в селі нема. Ярок також просох. *(Чим швидше витягає ведро з водою, кладе на обрубину студні а відтак приклякуючи коштує воду, швидко ставляє ведро на бік і випльовує)*. Христе Пане, яке-ж то гірке!... Покоштуй Юрку.

Др. Менцель. Дурню, се такий має смак, як кождий вісмут та квас сільний.

Петро. Хто ваш дурень? Смакує, як лісмут? Що се таке? Того не знаємо! Доси прожили ми без лісмуту...! Таж то смердить! Як то може помочи? Се-ж вонає, се отруя!

Хлопки *(кричать пискливо)*. А-діть, а-діть! всі стоноги вилазять во студні. Се-ж певно отруя!

*) Торбу.

Хлопц. Отруя?! То дохтор отруї насипав у студню?

Др. Менцель. Петре, уважай, а то ласкавий пан на дно твоїх заруковин звелить витріпати тобі твій червоний кабат гайдуцький *(відходить до хижи)*.

Петро. О Матінко божа, пошли їм тисяч кольок в бік, тим собакам паньским, коби тіло їм відпадало від костей, як термітє з конопель. О Матінко божа, вислухай мене! *(Глядячи по собі)*. Мій червоний кабат гайдуцький? *(удає голос Гуньора)*. Мого гайдука — ?? *(сильно обрешений)* Я предсі вже не гайдук! А ти-б рад іще його витріпати, кровопийче! *(Здирає кабат на опашки завішений з плечей і роздирає на двоє)*. Ніт! Так я відорвусь від вас, пани — — так, так! *(топчучи кабат ногами)*. Тақ лежатимеш під моїми ногами — так — так! — кроваво, кроваво відплачу. *(Гафа і одна баба виходять з хижи, до якої був уступив доктор)*. Що? Як там Люба? *(відходить, баба за ним)*.

Гафа. О, людкове, з Любою зле. Доктор всипав їй у горло білого порошку! На приказ ласкавого паньства доктор всипав їй білого порошку. А тепер вона й розболілась... голова стала мов камінь тяжка... віддих студений, мов з цивниці... Ох, їй уже не до виходу.

Адам. А я не казав, що се не добрий має бути білий порошок. Він же метав у воді такі величезні бамблі!

Федор. Всіх нас так потроять, як тоту в хижі! *(Мойше і його жінка Двойра, стара жидівка з очима як у серни, стоять перед своїм домом, живо гестикулюючи)*.

Адамиха *(кричить)*. Не дай мене *(хапаючись трівожно свого мужа)*. Я тобі все була вірна жена.

Юрчиха *(до свого мужа)*. Що ти пічнеш з тими дрібними дітьми, як і я мушу вмерти?

Двойра *(перед дверми своєї хижи, кванно до Мойше)*. А я тобі кажу, Мойше, хто тото знає...

Мойше *(также в роздрозненю)*. Та що говориш такі дурниці, ан зол хенштус! Паньство піде тріоти людей! То все накоїв молодий пан міт зайне пульвер! попацив неборак, попацив! дус ієдох неббіх, а зо аґройсер шлеміль!

Микула *(з криком вбігає)*. Поможіть, ради Бога! Моя жінка... моя жінка... Вже по ній!... Також лежить! перекидає ся! Адамку! Адамку! Ходи та замов її Христа ради! Най ніхто

не біжить по доктора, най мені не мучить жінки за пусто!
(*Адам скорить за ним*).

Юрко. Люде, Сусе Христе, люде! Вчитель також занедужав!
А я, безглуздець, я сам дав йому їсти того затровного хліба!
Ох, нерозум в мене, нерозум! Сусе Христе! Маю його на
совісти (*бігає трівожно докола*).

Хлопи. Ще один! Христе, заступи нас!

Мойше. Юрку, що так нарічеш? Та то слабість по Божому до-
пусту!

Юрко. Сама річ, ти клятий цибулянику, безпечно собі триваєш!
Тебе певно не строять!

Мойше. Але Юрку, що то? Ти ще нині не пив палінки, а гово-
риш наче п'яний, наче шікер!

Юрко. П'яний не п'яний, а знаю, що кажу. Молодий пан приказав
через вікна скрізь у наших хижках сипати білий порошок,
саме тоді, як ми стояли біля церкви. З того і розпочав
ся мір!

Баби. Господочку, заступи нас! Вже нам не вертати до хиж!

Юрко. Ніг, вже не можемо до дому!

Микула (*ведений Адамом, наближає ся до інших*).

Баби. Що? а як? чи вже вмерла? чи ще жива?

Микула (*хитає занікуючи головою*). Молив ся я до всіх Сьвя-
тих, що аж піт мені котив ся з чола. Та такої мені вмерла.
Бідна моя жінка. А така була гідна до роботи! Добрі люде!
За годину мабуть усім нам прийде кінець!

Марця (*прибігає без духу*). Чуєте? гей, чуєте? — Звони — —
із звонів повинимали серця! Люде! братя! Ми — ми не по-
винні знати — кілька вмирає в селі! Саме що казали моло-
дий пан!

Хлопи (*в смертельній трівозі*). Всіх нас хочуть викришити до
ноги. (*Петро виходить з хижки. В великім жалю ще раз
позирає позад себе через хижні двері, на піє отворені*).

Адам. От Петро! Як там Люба? що?

Петро. Вмерла...! Дохтор!... Дохтора...! Любо... Любочко! Пімщу
тебе. Люде, я її не забуду ніколи! (*повалив ся на лавку
біля студні*).

Федор (*благає Петра, що все ще лежить зломаний стратою
Любки*). Рихтарю! Ти нам проводир! не опусти нас! Ми
самі не дамо собі ради!

Мик у ла. Петре, чи знаєш вже, і моя жінка вмерла!

Юрко (*заломлюючи руки приклякає*). Рихтарю.. допоможи!... І мене завзялись знищити... а я навіть ані разу не був ситий за свого життя!

Марця. Що висте? що нарічете? Побийте панів, то сей час і мине ся помір. Чого доброго ждете ще? Чого? Чи не видите, що нам уже остатна година?! Або може жадаєте, щоби ми жени боронили вас мужчин?

Хлопи. Покажемо ми їм, тим отровникам!

Марця. Навіть Петро чув в каштелю, як старий дідько говорив: рускі хлопи множать ся як свині. Половину з них треба вигубити.

Хлопи. Так кавав?! Клятий!!

Марця. Післали мені щенята, щоб їх плекала грудьми! До мові хижі принесли щенята!

Хлопи. Убити тих чортів!

Стефан. Мов диявол підтравлюєш людей! Ти — !! Цілий валал чиниш розбійниками! Ти — ти жено мого Василя... Ніколи Бог тобі не простить того!

Петро (*випрямившись і вислухавши до кінця заколоту з завязтєм*)
Що? що? розбійники? розбійники? Що? хто? (*отямившись говорить до Стефана рішучим тоном, в котрім однакж пробиваєсь настрої смертний*). Розбійники? апо — — ти? О ніт, апо; апо, о ніт! Ваші старі плечі кріваво збиті, ваше бідне, старе серце так здавлене нуждою і боявню і підданем, що вже не чуєте нашого пониження... Тепер повна міра! Тепер з остатною силою життя, що нам іще лишила ся, кинем ся до шиї панам. — — Ви, апо, не мусите йти з нами, коли нас не можете розуміти, але нас не осуджуйте... Тепер новий час настав на світі, апо... Король і хлоп — — і — і ми — тепер усі люди!

Стефан. Завертай отсим тут голови твоєю безбожною бесідою... Робіть, що хочете! Не беру участи в вашім ділі.

Жена вчителя (*прибігає*). Пани прячуть ще живих! Христе царю, допоможіть! Мій муж, учитель, ще дригав — а вони мені його видерли.

Хлопи. Пани прячуть ще живих!

Петро. Вставайте, до бою! Ми в великім числі, сила в наших руках. Вставайте! Беріть ціпи, сокири, коси, мотики, вили і назад приходьте сюди! Я вас поведу. Ходіть! ходіть!

Многі (*що духу біжать по зброю*).

Хлопи. Пани прядуть живих! Смерть панам! погибель панам!

Стефан (*сидить тяжко зажурившись і мормоче*). О — що за нещастє! Всіх постріляють на смерть! Що за нещастє! Що за нещастє!

Кількох хлопів (*повертають*). Смерть панам!

Інші хлопів (*причвалують з добутим оружєм*). Панам на погибель! (*Один хлоп подає Петрови косу*).

Петро. Гей-же! До бою!

Хлопи (*вимахуючи своїм оружєм*). Погибель панам!

Мойше. Чусте, люде! Але Петре, де у тебе глузд? Ти предсі розсудливий чоловік. Подумай, який тому може бути кінець! У панів такої більша сила!

Петро. Други! Уважайте! Жид хоче охороняти паньства. Тото і єсть: він з паньством за одно!

Хлопи. Що? Ти Жиде держиш з паньством? (*грозять йому плетьми*).

Мойше. Я — ? Боже милостивий! Я-ж вам предсі мов отець! Ну, не суньте пястуками до мого носа! Йой! що єсть? я-ж вам усе був отцем... Боже правий, побачите, що то Мойше. (*забігає в свою обгородку*).

Двойра. Що ви на нас сердите ся? Ми тому винуваті, що паньство сипле порошок?

Мойше (*виставляє голову з обгородки*). Натє — натє — Мойше для всіх вас дає даром три чоми*) палінки. То-ж видите... Натє — натє — пийте (*дає їм палінки і подає ся швидко назад*). Ну, який я вам ворог?

Хлопи (*тиснуть ся перед вікною вирубною в обгородці*).

Петро. Люде, погодіть! дайте позір! Чи маєте ся дати усмертити від Жида? Не пити! Ти! цибулянику! Вистави твою голову з койця.

Мойше. Ну, що єсть? що єсть?

Петро. Кажі, тота палінка, що її держу тут у руці, то з тої самої, що її молодий пан давав нині людам перед церквою?

Мойше. Ну, певно сама одна, я-ж иншої палінки не маю!

Петро. Так, то ти також нам даєш тої самої затрової палінки?

*) чім = спора міра.

Хлопи. Давайте його сюди!

Мойше (*гвалтує, бігає сюди туди в тісній обгороді*). То не тота сама, то не тота сама — йой — тамта була инша — я помилив ся!

Микула. Бреше, витягніть цибуляника!

Федор. Той також нам ворог. Той все мав що їсти.

Хлопи. Сюди його! (*Здирають лати і пробують вивалити двері*). Жид держить разом з панами!

Двоїра (*кидає ся між них*). Дайте покій мому Мойше — ще вам дам два чоми палінки! То добра палінка! (*Хлопи позривали лати і проломали жердє*).

Петро (*витягає Мойше, котрий в комінній розпуці старає ся вхопитись за стїни своєї шинковні*).

Мойше. Двоїра, не дай їм виносити палінки.

Микула і инші (*виносять малу барилочку, фляшки і ин. та все ставляють на землю*).

Мойше. Микуло, ти трилю, ти бєзуме, лиш палінку. Чого хочеш? Се не твоє!

Петро (*тормосить ним сильно держачи його за груди, Мойше однакж усе глядить лише, що діє ся з його палінкою*).

Тепер признавай ся, Жиде! ти також отровник? — га? в'одно з паньством? Нічо ти не буде, коли скажеш правду!

Мошко. Гройсер Гот! — то не жарти! Ви мене предсі не хочете убити?! Я вам даю палінки. Пустіть мене! Я вам не зробив нічого злого! Шма Ізроель, то моя остатна година!

Петро. А... що... що... фу!... (*бе нагально докіль себе*).

Марця (*перетиснула ся на перед до Петра, що тормосить Мошка обома руками за груди. Поза плечима Петра, що бориче ся з Жидом, сягає наперед руками і зтуга хватючи затикає рот і ніс Петрови*).

Петро. Хто се? (*бе руками вокруг себе, як чоловік, котрому захащує дух*).

Марця. Я! Пустиш Жиди? Пустиш Жиди!? (*сїнає його назад*).

Петро (*розлючений*). Ти шлюхо! Мені запраєш рот?! Затикаєш мені, мов шаленій коняці, ніздря, щоб я пустив Жиди! Чекай ти, доробайло, дудо,... ти! (*Декотрі хлопи здержують його, щоб не кинув ся на Марцю*).

Марця (*нероблячи собі нічого з погрози Петра кидає ся між товпу, що окружила Мошка*). Пустіть Жиди, кажу вам Жид

був нам отцем! Дрібочку добра, щосьмо зазнали в нашім нужденнім житю, зазнали ми від нього! *(слобонить його)*.

Петро *(пирвавши швидко лату лежачу на землі і другу, котру на своїм колїні переломив, звязує навхрест оба кусні дерева верівкою, якою був передше опоясаний; потім відпихаючи всіх на бік іде наперед)*. На бік — усі — втишіть ся — зробіть місце! Побачимо сейчас, чи він нашим добродїєм! Тут Жиде — держи той хрест *(а він доволі високий)* в руках і моли ся сей час, щоби удала ся нам добре реловуція! Чуєш?

Двоїра. Боже всемогучий!

Хлопи. Так, най помолить ся за нас! Се добре! най помолить ся за нас!

Мошко *(пучаючись і непозираючи)*. Сохрань Боже!!

Петро. Тут диви ся, Жиде, тут! *(пробує обернути Мошка, котрий не хоче і глянути на хрест. Мошко відвертає ся)*.

Петро. Чому ти відвертаєш ся? Ти хороший пташку! Зраз оберни ся, чуєш, і моли ся! *(Хлопи обернули Мошка на против Петра)*.

Мойше *(позираючи на землю)*. Ніт, хотьбисте мене і вбили!

Хлопи. Жид держить з паньством! Убийте його!

Петро. Ніт — оставте. Він мусить помолити ся! Йому також повинен бути съвятим наш хрест.

Мошко. Я вічний, я твій Бог, говорить Господь. Щобись не мав иншого Бога кромі мене. Я того не докасну ся.

Петро. Бери хрест, а то тобі смерть.

Двоїра. Ми Жиди! Ми не можемо молити ся до хреста! Чого хочете від нас? Ліпше ж вірити в Мойсея, що був живим чоловіком, ніж у деревляний хрест, що ви його виломали з нашої шинківні!

Марця. Мошку, Христа ради, до съвятого хреста може кождий молити ся!

Мошко. Робить, що хочете! До хреста не буду молити ся!

Петро *(командуючи)*. Вязить його!

Хлопи. А гу! Жидко! *(один страшить Двоїру на тів жартуючи довгою латою і тїшить ся з її наляканя)*.

Двоїра *(кричить)*. Диви, Мойше! Підняв на мене поліно. Мойше! і мені хочуть заподїяти лихо.

Федор. Най живе реловуція! Будемо вільні.

Мойше. Не принесе вам добра тота вільність, бо согрішаєте против ваших Жидів!

Петро. Замкни рот! Ув'язить му хрест в руки! *(Хлопи зв'язали Мошкові руки назад, а межі руки запхали хрест, так що мусить його нести на плечах).*

Мошко. Ніт! — ніт! ніт! Бог вас покаре*)! Люд, що скривдив своїх Жидів, завсігди Бог покарав --- — !

Петро. Наперед! марш Жиде! До каштелю! До каштелю! До каштелю! *(забирають з зобою всю палінку)* Марш, цибулянику!

Двоїра. Мойше! Мойше!

Мошко *(іде поприханий наперед, виглядає чудно: похилляє ся вперед, мов придавлений тягаром хреста; докола него розлучена товпа, многі хлопці вже пляні. Лоснячо-бура околичка футряна Мошкова окружає його голову мов би сяєне сьвятого. Всі відходять).*

Двоїра *(сидить плачучи в розпуці).* Мойше, я не витерплю дальше! Мойше, я не витерплю! Боже з неба високого — розбійники — мордуни, тепер убють мого Мойше!

Стефан *(чалапає до Двоїри обтираючи свої з остраху широко розняті очі рукою на відлів та потішаючи Жидівку).* Не плач, Двоїро, не плач! Того пожару, що його розгнічено, ми не годні погасити.

Двоїра. Всіх паньство повинно вистріляти. Нехай їх Бог покаре, тих ворохобників, що напали мого безвинного Мойше! *(плаче).*

Стефан *(з огидою).* Люде не живуть уже по закону Божому; тому і стали мов дикі зв'їрі! Один настає на другого мов хижакі. Пани рівно як і бідні.

Двоїра. А все, коли що стане ся, обірве Жид. Кому як кому, а курці смерть!

Стефан. Отче наш, іже еси на небесіх — — — *(шепче молитву хрестячись. Завіса спадає).*

*) покаре = покарас.

ЧЕТВЕРТА ВІДСЛОНА.

Чверть години пізніше, після подій перед церквою. Саля їдальня в ка-
ятелю, як у першій відслоні.

Ільона (*сидить перед малим столиком і читає*).

Янош (*в другім куті покою, сидить в фотелю*). О, mon dieu,
mon dieu, Plus. Що то за часи! (*напуджений*) Цить! що
то за шум?

Ільона. Пес гребе від вчора коло своєї буди безнастанно. Вже
викопав глибоку яму і порпає все глибше, все глибше. — —
Саме як би вішував, що в тім домі треба буде гробу.

Янош. О, mon dieu, о, mon dieu. Як виє. Тихо, наче скаржить
ся, мов чоловік, що плаче. А як парно на дворі! Якось
гнило а задушно, мов би зяє з пікної печи.

Ільона. Ах, Jean, найрадше я-б зійшла долі в село до хлопів;
мині здає ся, що мене-б там треба. — — — Цить! (*вибі-
гає на ріг вонка*). Чи не чув ти зовсім тихого звоненя? Де-ж
тепер Беля?

Янош. Attendre et espérer!

Ільона. Мотилі-мертвоголовці літають докола. Мені снів ся тамтої
ночі лис, що Белі перегрив горло.

Сьвященик (*вступає з видом пригнобленим, жалким*). Добре
рано! моя ласкава кісашонь*). Bon jour, monsieur Jean.

Ільона. Що то за голоси вонка? Не чулисте нічого?

Сьвященик (*судований*). Ніт, ласкава кісашонь!

Ільона. Мені здалось, наче роздають ся з далека жалісні го-
лоси наших хлопів все сильнійше і сильнійше — — — ніт!
ніт! — тепер уже не чую! Но, могли се бути голоси ваших
вірників, пане превелебний, що глядають в тім переважкім
часі свого душстаровника.

Гунобор (*входить пирхаючи і обтираючи ніт*). Пекло і чорти!
А то спекота! І псу видержати годі. Завтра пишу до докуса,
піджупана, щоби для нас звіє замкнене границі, поїдемо до
Tátrafüred, діти!

Ільона (*при вікні*). А там в долині будуть вмирати хлопи і ніхто
їм не подасть помічної руки. Чому перед ними звелілисьте
заперти каштель, вуєчку? Я не бою ся морбуса, я могла-б
зійти до них!

Гунобор. Ци ти не маєш ившої думки, та верзеш такі дурниці?!

*) Панночко.

Блязель (*впадає*). О пане ласкавий... О пане превелебний, о пане Jean! — — Хлопи — хлопи зворохобились. Підняли бунт! Надходять з сокирами і косами, мужчини і жени і діти, виють мов би з умá вйшли...

Священик. О, Боже милостивий!

Янош. О, mon dieu!

Гуньор. Що — що? (*визвіритись на конюха*). Тобі снить ся дурняку? Що діють?

Блязель. Бунтують ся, пане ласкавий.

Гуньор (*позирає на стоячих коло себе*). Що роблять, що?... ти мабуть впив ся, шубравче??

Блязель. О ніт, я не впив ся, пане ласкавий: в корчмі напали Жида, потім ринули перед дім доктора, зловили його, вибили а відтак заперли до брудного койця; там сидить він та поирає мов гуска.

Беля (*входить непомічений, блідий, але з піднятою головою*).

Гуньор. Хлопи муєли впити ся палінкою, котрої перед полуднем дістали. Тепер мають що жерти, тож забавляють ся.

Ільона (*скорячи до Белі*). Беля...?

Беля. Ніт, апо! Гурма людей до розпуки доведених, сторопаних і наляканих надтягає ік каштелю (*Блязель відходить*).

Янош. Est — il — possible?

Гуньор (*дико позирає в-окіль себе*). То беззмислиця!!! — — — То все пусте терле-ферле. Ти туряєш, що еси в Парижи! Мої хлопи не ворохоблять ся. Мають вони инший старунок, як ворохобню. (*Глухий крик хлопів в долині*).

Блязель (*був вибіг, тепер впадає знов*). Ах, пане ласкавий, надходять, надходять! Чуєте, як гомонять!

Гуньор. Впили ся. Я-ж казав: дано їм добре жерти — от тепер і брикають. — (*до Белі*). Може приходять тобі подякувати, ти ущастливителю люда!

Хлопи (*ревути*). Пани! де пани?! (*з гуку кричачих хлопів вискакують заєдно пискливі, підтровні голоси жен*).

Священик (*напуджений*). Чого хотять?

Беля. Нещасники думають, що пожерших стровно — !

Гуньор. А — — — !! о — — — !! Так, тепер розумію.

Ха-ха-ха! Я так і думав.. Мій Беля... ха-ха-ха!! то твій успіх, що пішов еси яко апостол про образоване повідати і сьвітло нести межи мої рускі хлопи! Але мирно, діти,

не бійте ся... Собаки, що брешуть, не кусають. Пороху і олова дам їм жерти так, що їм відхоче ся ворохобні раз на все! Хаха! Ручниці із стїн сюди! (*Блязель знімає ручниці*). Давайце пороху і куль та принесіть, скілько найде ся, ручниць і пістолетів! Революцію роблять! (*Блязель відходить*).

Янош. О ті vatriens!

Беля. Коли-б ти з ними поводив ся, як з людьми, то-б нині не потребував на свою охорону ручниць і пістолетів. Вся вина паде на тебе.

Гуньор. Ти всему винуватий! Коли чоловіка не мож основно виобразувати, то лучше і не починати. Облудна любов і услужність прбщаві!

Беля. Твоє оглушлюване люду мстить ся!

Хлопи (*ревуць добуваючись до брами каштелю*). Отворіть!

Янош. Mon dieu! Місто сварити ся, зробіть так, як парижска поліція в таких разах: скажіть, що ви вже на слідах злочинців.

Блязель (*заедно вибігає і вертає для оповідки того, що дієсь; тепер впадає з пістолетами і кладе їх на столі в середині*). Окружили каштель, пане ласкавий. Всюди видко, як блискають до сонця їх коси і сокири. Кричать: хочемо говорити з паном.

Гуньор. Пождіть, ручницями стану говорити з вами! Замкнути все, що дасть ся! Забарикадувати — а потім кулі в їх лоби! (*Хлопи дзвонять на гвалт*).

Гуньор. Звонять на гвалт! Таки не жартують! (*до Белі*). Чого стоїте? Ручниці в руки! (*Жан і Блязель беруть ручниці*).

Беля. Я не доторкну ся ручниці! Я не буду стріляти на хлопів!

Гуньор. Твого отця опускаєш в борбі? Ти, що споводував тогу ворохобню?! Добре, апостоле. Чому тут ніт гайдуків? Всі гайдуки мають сей час на гору прийти.

Блязель. Та-ж гайдуки всі пішли, ласкавий пане, всі пристали до хлопів — я один-одніський остав із всіх.

Гуньор. Всі пішли — ? всі мої гайдуки... до хлопів? Мої... до — ? Но, чекайте гадюки; може і ви не мали жерти до-силь, ви невдячники?! Но, іди-ж і ти до хлопів!

Блязель. Ніт, я не піду! Я вас не опушу!

Гуньор. Я і Жан будемо бороти ся. Ми самі против усіх.

Священик (*бере ручницю*). І я возьму участь в борбі. Мій духовний стан вправді забороняє мені вбивати людей, то я не буду ціляти, іно так випаю. Може гук їх відстрашить. (*Дунають голоси з долини*).

Хлопи. Сюди, пани! куражно! вилазьте з ваших нор! (*довготривалий рев і гук розлягає ся воколо*).

Гуньор (*приціляє ся*). Пождіть, зараз поговорю з вами.

Беля. Бога ради, тільки не стріляйте.

Блязель (*відкладаючи на бік свою ручницю*). Коли ласкавий пан убють одного, то нас усіх розірвуть на шкати.

Гуньор (*відтрючає його на бік*). Куш!

Ільона (*пошипки*). Скоро, Блязель, сховаймо ручниці! Скоро!

Ільона і Блязель (*разом ховають ручниці і пістоли в одній із побічних кімнат*). Ах, моя бідна, добра, ласкава кісашонко!

Гуньор (*стоять держачи ручницю до вистрілу і визирає крізь вікно, то само і священик*). Тії bestії! Зворохобитись против свого дідача! Я десяток із них повалю на купу.

Беля. Десяток убеш а стодесять нападуть на тебе. Відложи ручницю, любий апо! Я їх усмирю, я сам один, як прийде слушний час. Дотепер я був супокійний, але на серці мені легко і весело, як у празничний день. (*Чути тяжкі удари в браму, хлопцi валять молотами і сокирами*).

Хлопи. Пани вонка! Виваліть двері!

Гуньор. Як ревуть! Красно ти їм додав відваги.

Блязель. Най піддадуть ся пани! кричать хлопцi.

Янош. L' aristocratie meurt, elle ne se rend pas*).

Гуньор Піддати ся! судити! Чекайте! — Ходи і ти Жан. (*Оба стріляють у воздух*). Га, видите, як утікають!

Янош. Та вертають назад.

Блязель. Мечуть каміне. Початок кінця.

Гуньор (*кричить до товпи*). Ви собаки! Чорт би вас... На границі стоїть компанія гузарів під ляйтнантом Мадрашім. За дві години може кінна штафета наспіти там. (*до Блязля*). Блязель, сей час сідлай коня тай гайда в Бартфельд.

Блязель. Та-ж я не переїду, ласкавий пане! Убють мене.

Хлопи. Пявки, кровопийці, виходьте! Горі! Виважіть двері!

Янош. Уже пробують вивалити входові двері до сїней. О, mon dieu, o mon dieu.

*) Аристократія вмирає, але не піддає ся.

Гуньор. Тихо всі! Ще ніч не страчено. Будемо боротись до останньої каплі крові. Спокійно, ви обоє. Вам не заповідють нічого. Від вас предсеї дістали жерти. — Та коли-б мене вбили сі голодранці — тоді — прошу вас о одно: Мою праву руку схойайте яко мощи і то затиснену в пясть! І той кулак вашим дітям покладіть у герб Гуньорів!

Ільона. Вуєчку!

Беля. Апо—апо, ти не умреш — ми всі будемо жити — ! І будемо щасливі!

Хлопи. Молодий пан най вийде вонка!

Беля. Я війду до них; вступлю між них сам, без зброї. Кілька слів їм скажу, а побачиш — по доброму, сердечно можна так легко правити людом.

Гуньор, Янош, Сьвященик (*разом*). Беля — ! Ласкавий, молодий пане!

Беля. Пустіть мене! пустіть мене! Жадна сила на сьвітї не єсть так сильна як любов! Моєю любовю я побіджу їх.

Гуньор (*остерігаючи*). Беля! гляди! Відколи ти почав з твоєю любовю, там в долї почав гарцювати чорт. Я тому матацтву не вірю. Я все з ними инакше порав ся.

Хлопи. Молодий пан най виходить! — — —

Беля (*одушевлений, сердечно*). Іду! іду!

Ільона. Беля — я пійду з тобою!

Гуньор. Тут останеш! Чи ти з глузду всунулась! Тут останеш;
Ти під мою опікою!

Ільона. Я наречена Белї! Ходи Беля...

Гуньор. Ілюш, май розум! Що тобі пхатись до п'яного хлопства?

Ільона. Я поговорю до жінок. Вони мене послухають.

Гуньор (*остро*). Ти не підеш (*хватає її сильно за рамя*). Беля най іде, коли так сильне має довіре! Він мужчина! Тобі забороняю! Я!

Ільона (*вириваєсь*). Мій отець був генерал гузарів Беля де Сульовский, свободний угорский шляхтич. Ходи Беля, наші діти кличуть! (*Беля гордо позирає блискучими очима на Ільону, хватає її відтак пристрасно за руку і обоє відходять*).

Гуньор (*перегодом*). Попе, вони ідуть на своє нещасте! Отвирють перші двері! — — — (*кричить за ними*). Беля, Беля! Першому, що вам вийде на стрічу, дайте добре кілька

раз поза вуха, ніж до вас почне говорити — щоби люде мали перед вами респект. Вони до того привикли!! — — — Сьвятий Непомуче! Правда, вони дали їм жерти. Але як би мойї дитині що заподіяли, розірву їх на кусні. — — — Нехай мене чорт возьме, попе, коли в ту справу не вмiшав ся Метгернїх. Наші симпатїї для польського повстаня йому не по нутру. Щоби нашi революціонні симпатїї вишуміли, використовує тепер епідешю, той австрійський мавтач, і підтрворює наше невдоволене хлопство на шляхту. Не даром то остатними тижнями так багато непевних людеї волочилось по селу, сьпівали в корчмі підбурюючі піснї і уходили, нїм їх... *(хлопи ревуть)*.

Янош *(жалісно)*. О, мої нерви! Чи вони вже в долині, Елмер? Гуньор *(хитає головою коротко і покванно)*. Нїт!

Янош. Та звідки се можеш знати?

Гуньор. Як гамір устане, тоді будуть в долині.

Янош. Я дрожу гей лист трепети...

Хлопи *(ревуть дуже сильно)*. Надходять деякі! надходять!

Янош. Чорт би їх зожер, тих урвителів! Того не знесуть мої нерви! *Sauve qui peut*.

Гуньор. Стидай ся, бабію!

Янош. Я сховаю ся до комина *(скидає швидко свій фрак)*. Там нічого не буду бачити, нічого не буду чути *(відходить)*.

Гуньор. Вій ся к чорту, ти опудало воробяче! Попе, ми з ними самі справимо ся!

Сьвященик. З вікна мож бачити часть подвіря. *(Рев в долині змагає ся а нараз зовсім глухне)*.

Гуньор. Тепер уже зійшли на діл! — — Що там Беля говорить до людеї? *(в нервовім роздрозненю крутнує у долину кінці своїх вусів)*.

Ільона *(біжить до гори)*. Швидко! Стріляйте! стріляйте! — вони його убивають!

Гуньор. Що — ? що? Ви скажені собаки!!! Пальцем його не кивайте — а то вас убу без помилуваня. Всі—всі! в долину — ! швидко!

Ільона. Не можна вийти! Беля затріснув сїнешні двери за собою, коли побачив хлопів скажено лютих, щоби я не могла вийти вон! Ратуйте! ратуйте!

Гуньор. Геть! Ільона — до Гейзи! Сховайтесь!

Ільона. Умру разом з Белею!

Гуньор. Іди! я вже сам постараюсь про Белею! *(відводить Ільону. Знов дзвонять на гвалт).*

Священик. Ісусе Христе!

Гуньор. Що такого — ?? Га!!

Священик. Вже лежить! Побивають його сокирами і косами. — Христе царю! Кров заливає його! Пропає!

Гуньор *(кричить)*. Моя дитина! Собаки! о собаки!

Священик *(дрожачи і трясучись)*. Тепер нас усіх забють — надходять.

Гуньор. Вбили — вбили його — нім ще отворив уста!

Священик. Надходять! Надходять! Вже вивалюють двері в покоях! Зараз тут прибудуть! *(хоче лізти під софу).*

Гуньор. Пекло і чорти! — де ручниці? Ручниці хочу! ручниці! порох і кулі! До сто громів! З вистріленим крісом стою тут і не можу боронитись! *(Чути розбиване дверей покоевих, викрики, поодинокі командоване, траскіт, наглі радісні оклики: славно! Свою турецьку шаблю схоплює Гуньор зо стіни). Так їх ожидаю! А потому — — ! Коли вже маю вмерти, хоть умру як шляхтич! Але дорого прийде ся собакам моє життя. (Через середні двері випадає хлопам на стрічу).*

Священик *(бігаючи сюди-туди)*. Ах, коб я хоть мав мій фелон тут або съвату чашу! Передо мною самим хлопи не мають респекту. Monsieur Jean, Monsieur Jean, де ви скрили ся? *(вибігає на ліво).*

Петра голос. На него! Ловить го! на него! на него! *(Брязко-тять шаблі, цоркотять коси. Лунають крики. Стає тихо. Рев радісний).*

Хлопи. Ура! Тепер маємо го! Убийте пса!

Гуньор. Розбишаки! падлюки! *(цоркне оружєм).*

Хлопи *(кричать тріумфуючи)*. Ура!

Петро і інші *(тягнуть на сцену звязаного, пручаючого ся Гуньора)*. Маємо тепер тебе! Га, маємо тебе предсінь раз!

Гуньор *(на нім одіне в борбі повалює)*. Чого хочете, розбишаки? чого хочете, бестії?

Петро. Е—я—гой! Держіть го добре! — — — Тепер ми па-нами! *(Хлопи тягнуть конюха і вяжуть його).*

Блязель. Я не сипав порошку! я не сипав!

Петро (до Гуньора). Ти нужденний драбе — тепер власть в наших руках!

Хлопи. Тепер ти вже смердяче стерво! гарр! гарр! ус! ус! гарр! гарр! Тепер можеш сам плекати свої щенята!

Гуньор. Дрян! злодії, збійники! Пождіть, я вам покажу! найно прийдуть тут катуни!*) гайдамаки!

Петро (сміючись). Най прийдуть катуни, ми їх усіх побем. (Хлопи і жени відходять; добувають різне їдінє і пізнійше знов вертають з Федором).

Гуньор. Бестії! Напалисте мене в тилу, а то я-б вам показав шаблюкою...

Петро. Куш! (вириває люльку, що стремить з кишені Гуньора). Ти вже тепер не пан! Тепер ти хлоп! Я тепер пан! Перед твоїм судиєю стоїш ти тепер. (Запалює люльку Гуньорову і курить).

Блязель. Та пустіть мене, любі приятелі! Братя, я радо подержу з вами. Я вже давно не міг стерпіти тих клятих панів!

Адам (накинув на себе фрак Яноша і лепече). Однорале! (на конюха показуючи) Що з ним буде?

Петро. Шваба пустіть. То такий худобняк**), як ми! Того енгедую!***)

Федор (танцює докола Гуньора з фляшкою вина і кусником ковбаси в руці). Гей, високородний братчику, та бо подивися на ту згорівку! Доси ти все добро поживав! та тепер і для нас прийшла пора, братчику!

Адам (п'яний, надівши турецький завій на голову і взявши Гуньорову вистрілену ручницю в руки). А спрячки****) най дістане тота високородна свиня, а не згорівки! Я тут тепер ка—ка—капраль! (Приціляє ся до Гуньора, Петро збороняє).

Адам (до Гуньора). Ка—пра—праль я! розумієш? а ти тепер купа гною! (Гуньор сплюває).

Марця. Що так бесідуєте з ним багато? Лупив нас живцем той дерискіра! Живцем і закопайте го в яму. Беріть все, тепер слухний час, тепер час Куруців! (бе довгим дрюком по всіх портретах предків Гуньора). Геть! геть! геть!

Петро (розпирає ся в фотелю, закладає ноги на другий і дивить ся на Гуньора, що перед ним стоїть звязаний, зухвало і поругливо, курячи люльку і від часу до часу попи-

*) Вояки. **) бідак. ***) Уласкавлюю, милую. *****) Велика слабість, падачка.

ваючи). Чуєте, люде! братя! дайте повір! Тепер я стану в ним говорити.

Адам (*ставши між обома з фляшкою в руці моргає під'охочений вином значущо то до Гуньора, то до Петра*). Якось то буде, братчику. Добре кажу, чи ні?

Петро (*хоче усунути Адама*). Дядьку, дві пари рук не можуть рубати одною сокирою.

Адам (*глушовато*). Якось то буде, братчику!

Петро (*гнівний, відпихає його*). Капралю, ви впили ся.

Адам (*тяжко вражений, лепече докоряючи*). Однорале! Ти сам п'яний.

Петро. Марш! (*до Гуньора*). Як же ти боїш ся, мій пане найласкавший! Нарав ти унишкнув, ти любий, малий панчику! Втихомири ся, ще станеш тихший, та не на раз!

Гуньор. Дрянь проклята, собаки (*тихше*) драби, злодюги!

Микула. Не бесідуйте з ним так богато, а просадіть му шаблю крізь пузо!

Адам (*починає бити по образах Гуньорових предків*). Геть! геть!

Петро. Поволі! втишіть ся! Нашого добродія не можна так собі, поединчо проколоти!

Хлопи (*тим часом повідбивали фляшкам шийки і плоть*). На здоровле, пане великоможний! на здоровле та на вік довгий! ха—ха--ха!

Петро (*луристь попиваючи напої часто з фляшок, що стоять біля него на столі, стає поволі також п'яний; до Гуньора*).

Не правда, панцю, то все лише жартом ти нам заподіював лихо через ціле жите? А то також жарт, що ти вчера велів розсипувати утрійний порошок і велів нам його заживати?

Гуньор. Ви дурні скоти! Се медицина, а не трійло!

Петро. Медицина? Чуєте люде? То була медицина! А! — — — Но, пожди! сюди чорну тобілку докторову! Так — коли се була медицина, то вірно, се річ добра? Ніт? Чуєте люде! Не убєм його, ані не повісимо! Зожерти має тот порошок. Така йому кара. А ми тут постоїмо та попозираємо, як го спалить тота добра медицина.

Хлопи. А я! а я! так добре! Се кара справедлива. Се добре!

Адам. Тут чорна тобілка доктора, однорале! (*до Гуньора*). Ей, ти мій любенький приятелю. Якось то буде, братчику. Добре

кажу, чи ні? Дайте мені склянку води! Не горнець! Красний срібний погар давайте! Великий пан так звичений. А тепер най вам любить ся! звольте ласкаво пити, пане великоможний! — так годить ся казати.

Гуньор. Ви глупі скотища! То не отруя! Але ви мені всипали цілий фунт. То для вола за багато!

Петро. Дивіть, той шур тепер би поліз у мишачу діру. Гей, та не так бе ся цигана, тільки обома руками! — Сей час жлопай то — або!!! Видите — пан великоможний дροжить (*він держить погар перед ним*).

Гуньор. Свині! Я бояти ся? І кого? вас? Давайте! І вмираючи я все остану — угорський шляхтич!

Петро. Послободіть му ліву руку! (*Хлопи слухають приказу*).

Гуньор (*котрого правиця і дальше звязана на плечах, старає ся і її увільнити. Хлопи кидають ся на него і держать його сильно мов би кліщами. Коли-ж бачить своє безсиле, випиває погар душком і кидає його на землю. Відтак знов вляжуть йому ліву руку в тил. Слонить ся о стіл*). Дайте ми хреста відтам! (*знимають хрест зо стіни і держать перед ним*). Любий Боже! дякую Тобі, що сподобив еси мене так довго дихати воздухом Угорщини — що зволив еси сонцю Угорщини сняти на мене, що міг я пісень циганських слухати так довго — дякую Тобі Боже за те, що Ти зволиш мені в угорській землі склонити голову на віки! — Любий, угорський Пане Боже! дай ласкаво, щоб Угорщина зросла і стала потужна, велика і щаслива — дай се, любий Господи! Амінь! (*Хлопи окружають всі уважно Гуньора, що випрямившись тепер опирає ся о шафу і дожидає смерти. Хлопи тим часом їдять і пють. Микула глядить тихо радуючись*).

А дамиха. Сей час буде качати ся по землі.

Микула. Коли буде кричати: води, не дамо му ніяк!

Юрчиха (*впадає*). Люде, люде! ратуйте! Христе ради! Юрко в пивниці з ума зійшов. Всі чопи з бочок витягає. Всеньке вино випливає. Ратуйте — ратуйте — ціла пивниця — — —!

Блязель. Братя! приятелі! Мусимо ратувати, щоби вино не пішло марно. (*Майже третина хлопів біжить до пивниці*).

А-ж то дурень, той Юрко! Таке хороше вино!

Петро. Пекло і чорти! та не розбігайте ся!

Блязель. Ет що! пусти нас! Тому тут і так прийде на погибель. Ходіть, приятелі! На пів милі тягне ся пивниця під землею. Ходіть, я укажу вам, де найліпше вино! Всі підемо!

Петро. До сто громів! Тут лишитись! Радше подивіть ся, як здихає шляхтич!

Блязель. Ходіть усі! я-ж вам усім добра бажаю. — (Кличе в побічні покої, з котрих виходить кілька хлопів і баб обтяжених добицею). Скоро! скоро! (старає ся вигнати їх). Такі часи не вертають. Долів, долів! Упемо ся раз, але гаразд!

Один хлоп. Та такої правда. На що нам дивити ся, як той пан-собака здихає. Ходіть! (усі виходять).

Петро (що Гуньора заєдно має на оці). Но, ти лайдаку, живеш іще? Чи ще не скоро спустиш содухи? Довго ще так стоятимеш? Що...? Навіть тебе не зомлоіло? Га?

Блязель (впихає голову крізь відхилені двері, заглядає до середини даючи знаки Гуньорови, та сей однакож їх не бачить, бо все позирає на Петра насмішливо. Потім Блязель зникає).

Гуньор. Ко-б я не був звязаний, драбе, тобі-б стало млосно!

Петро. Справді, він не вмирає!!

Гуньор. Га! я вже зносив найтяжшу їду; фунт солонини з'їм нараз, ти розбишако проклятий...!

Петро. Ти собако! ти пане! Мені ти вибив око, за те я тобі розвалю і спалю твій замок; усе твоє майно, що бачило твоє прокляте око, піде з димом. Сам дивитимеш ся, як буде горіти!! (підходить перед него). Чому мовчиш? Чому мовчиш? На коліна і моли мене о житє! Я твій пан! моли мене! Не мовчи! говори! (підносить руку). Говори!

Гуньор. Не важ ся!

Петро. Га! (урадуваний). Вмієш тепер говорити! ха—ха!

Гуньор (дивлячись на підняту руку Петра). Не важ ся!! Я шляхтич! Ніхто з живучих не має права бити шляхтича...!

Петро. Не має права! Не має права! (кулаком суне що раз близте до його очей).

Гуньор. Я ваш цісар! Я ваш Бог!

Петро (повен найлютішої ненависти все близше суне кулак до него). Ти наш цісар! наш Бог? А...? (валить його з цілої сили). На, маєш! Ти цісарю! Ти Боже!

Гуньор *(на хвилю затихає, мов сцудований). Потім кричить).*
 Я битий! битий! — від хлопа... битий! битий! *(в душевній боли).* Збезчещений руками гайдука! руками гайдука збезчещений! Збезчещений! О мій Боже! О мій Боже! О мій Боже! Моя честь!

Петро. Твоя честь! Га! А ти шанував нашу честь? або честь наших женщин? Ти шляхтич з Божої ласки. Знаєш тепер, як то смакує? Пожди!... Тепер зйду я, хлоп, твій колишній гайдук до пивниці, возьму собі кількох моторних хлопаків з пивниці і разом з ними перешукаю каштель, найдемо красну кісашонку, наречену твого сина! Ту возьму собі за мою мертву Любу! Пожди! Тоді доперва сповнить ся пімста моя! *(Відходить. Гуньор сам, старає ся даремно увільнити себе з узів. Блязель являє ся, обережно позираючи, в бічних дверях, держучи в руках довгий блискучий ніж).*

Гуньор *(побачивши його).* Святий Непомуче! Тамтих поспекав ся я! Тепер сей нападає мене! *(Блязель обзираєсь ще раз усюди мов кіт, потім приспів з ножем в руці, блискавично помикаючи впоперек салі, до Гуньора. Гуньор стрепенув ся безголосо).*

Блязель *(попудом).* О мій бідний пане! О мій бідний добрий, мучений пане *(під час того ослобоняє його перерізуючи веріжки).* Тії нужденники! Не бійтесь мене! Я лишень удавав, щоби вас спасти!

Гуньор. Де хлопи?

Блязель. В пивниці! всі! всі! Хлопи і жени і діти. Ціле село я затровив на вино ласкавого пана!

Гуньор. Що-ж тепер стане ся з нами, Блязель?

Блязель *(квапно).* О, ласкавий, пане, най ласкавий пан тут остануть. Я щось попробую, попробую заперти хлопів в пивниці. Коли-б лише мені вдало ся затріснути желізні двері пивниці. Желіза поперечні потім легко заложити! А з кількома, котрі може де вонка лишили ся, вже упорасмо ся самі! О Боже, коли-б мені вдало ся спасти ласкавого пана!

Гуньор. О ти щира, німецька душе!

Блязель. Доки мого жита, доти мого ласкавого пана буду охороняти... Труна молодого пана я вніс сюди. *(відходить).*

Гуньор. Били мене! *(важко дише і плятить зір перед себе; голосу, що був понуриує, піднімає поволі, іде помалу до дже-*

рей, за котрими лежить Беля. Глянусь — і здригнувшись подає ся назад, зачиняє двері, опирає ся о стіну, закриваючи очи рукою).

Ільона (з другого боку). Все тихо... Вуйку! Вуйку! — Що то? вуйку, що то? — Ви — Ви Ви — плачете? Де Беля? вуйку!! Беля... не живе?! — — — (Гульор приймає головою).

Ільона. Я втратила цілий світ! (ревно плаче).

Гульор (обнимаючи Ільону, разом голосить). Стратили ми його обоє.. Його, що так добре мав серце, убили собаки! — Але я пімщу його смерть страшно!

Ільона. Вуечку — ! О не робіть того! Не беріть на себе нової провини! Не робіть того! Ви самі довели хлопів до того, ви шляхтичі всі! Ви також убили його!

Блязель (входить, ведучи Гейзу за руку). Ласкавий пане! ласкавий пане! Вони заперті! — Всі! Також і рихтар! Сіме що Петро зійшов у пивницю! Ласкавий пане, ви спасені!

Гульор. Спасений я! Я їх усіх побідив моїм добрим жолудком! (протягає обі руки до Гейзи і пригортає його до своєї груди). Я не знав (до Блязля) що й у таких, як ти, єсть серце.. (до Гейзи) Мій сину! мій остатний! мій сину! (цілує його).

Гейза. Любий апо...!

Гульор. Нині ти ще дитина Гейзо! Маєш ще досить часу роздумати, чи колись так будеш поступати як я, чи як — твій — бідний — брат...!...

Гейза. Я би-м їм дав їсти до сита!

Гульор. Я тих хлопів, тих собак ніколи не зможу любити. А тепер чим скорше по войско! (з пивниці лунають голоси хлопів гори).

Гульор (обертаючись киває головою в долину і всміхає ся злобно). Гучи голото, гучи — я прийду знову! (Завіса спадає).

Примітка. На стор. 2., 15. і 16. Гейжа належить ісправити на:
Гейза.

И9405

5/80.
✓

ПЕРЕД ДОСЬВІТОМ.

Драма в чотирох відслонах

Стефана Вакано.

З німецького переложив

Іван Верхратский.

ЦІНА ПРИМРНИКА : КОРОНА.

У ЛЬВОВІ, 1901.

З ПЕЧАТНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
під управою К. Беднарського.